

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÉHO JAZYKA A TEORIE KOMUNIKACE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

PARENTEZE Z HLEDISKA STYLOVÉHO

(Parentheticals from a stylistic perspective)

AUTORKA: Lucie Janíková

VEDOUCÍ PRÁCE: Doc. PhDr. Eva Hošnová, CSc.

AKADEMICKÝ ROK: 2008 / 2009

Děkuji doc. PhDr. Evě Hošnové, CSc.
za podporu a vedení při tvorbě této diplomové práce

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci Parenteze z hlediska stylového vypracovala samostatně
a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

4. 1. 2009 v Praze

Lucie Janíková

1 ÚVOD.....	6
2 CHARAKTERISTIKA PARENTEZE V ODBORNÉ LITERATUŘE.....	7
2.1 PŘEHLED ODBORNÉ LITERATURY.....	7
V PŘÍRUČNÍ MLUVNICI ČEŠTINY POJEDNÁNÍ O PARENTEZI NENÍ.....	11
2.2 SPORNÉ PŘÍPADY.....	14
2.2.1 Věty uvozené spojovacím výrazem <i>jak, což, abych</i>	14
2.2.2 Reliéfizace.....	15
2.3 PARENTEZE JAKO SOUČÁST TEXTOVÉ SYNTAXE.....	17
2.3.1 Text.....	17
2.3.2 Koherence a koheze.....	17
2.3.3 Text, promluva a výpověď.....	18
2.3.4 Ná vaznost na základní výpověď.....	19
3 VYMEZENÍ PARENTEZE V TÉTO PRÁCI.....	21
4 OBSAHOVÁ CHARAKTERISTIKA PARENTEZÍ.....	25
4.1 OBSAHOVÁ CHARAKTERISTIKA DLE B. RULÍKOVÉ A MČ 3.....	25
4.1.1 Doplnující věcně obsahové sdělení:.....	25
4.1.2 Autorovy komentující poznámky.....	26
4.1.3 Anafora a katafora.....	27
4.2 DALŠÍ AUTOŘI.....	27
5 PARENTEZE Z HLEDISKA STYLOVÉHO.....	29
5.1 PARENTEZE V ODBORNÉ LITERATUŘE STYLISTICKÉ.....	29
.....	32
5.2 PARENTEZE V MLUVENÝCH A PSANÝCH PROJEVECH.....	32
.....	32
V ZHLEDU K TOMU, ŽE SE PARENTEZE POVAŽUJE ZA JEV TYPICKÝ PRO MLUVENÉ PROJEVY, ZAMĚŘÍME SE NYNÍ NA JEJÍ POJETÍ V PRACÍCH VĚNUJÍCÍCH SE PROBLEMATICE MLUVENOSTI.....	32
5.3 PARENTEZE VE FUNKČNÍCH STYLECH.....	33
6 ANALÝZA EXCERPOVANÉHO MATERIÁLU.....	35
6.1 ZPŮSOB VÝBĚRU MATERIÁLU.....	35
6.2 ANALÝZA SPORNÝCH PŘÍKLADŮ.....	38
6.2.1 Reliéfizace.....	38
6.2.2 Apozice.....	40
6.2.3 Výpověď na rozhraní dvou vět hlavních.....	43
6.2.4 Výpověď na rozhraní věty hlavní a vedlejší.....	45
7 NÁVAZNOST.....	47
7.1 PROSTŘEDKY NÁVAZNOSTI.....	47
7.2 PROSTŘEDKY NÁVAZNOSTI VE FUNKČNÍCH STYLECH.....	50
7.3 ANAFORICKÁ A KATAFORICKÁ NÁVAZNOST.....	51
7.4 PARENTEZE NEVĚTNÉ.....	52
8 PARENTEZE Z HLEDISKA SÉMANTICKÉHO.....	53
8.1 PARENTEZE ANAFORICKÉ.....	53
8.1.1 Věcné doplnění obsahu.....	53
8.1.2 Autorské komentující poznámky.....	58
8.2 PARENTEZE KATAFORICKÉ.....	62

8.2.1 <i>Věcné doplnění obsahu</i>	62
8.2.2 <i>Autorské komentující poznámky</i>	63
8.3 NEVĚTNÉ PARENTEZE.....	64
8.4 PARENTEZE A JEJÍ VYUŽITÍ VE FUNKČNÍCH STYLECH.....	64
9 ZÁVĚR	66
RESUMÉ	68
SUMMARY	69
POUŽITÁ LITERATURA	70

1 ÚVOD

Tématem této práce je parenteze a její uplatnění v různých objektivních stylech. Nejdříve však musíme vymezit, co považujeme za parentezi a jaké jsou její obsahové a stylové charakteristiky.

Parenteze je jev, který byl v české lingvistice opomíjen. Proto jsme se rozhodli tímto tématem zabývat a poukázat na problémy spojené s definicí parenteze, její charakteristiku z různých hledisek, z hlediska textové syntaxe, stylistiky i z hlediska jejího obsahu. Následně bychom se rádi zaměřili na její využití v textech odborných, uměleckých i publicistických, protože se domníváme, že využití parenteze v těchto stylech bude odlišné. K analýze použijeme jak vlastní excerpta, tak i příklady z Českého národního korpusu.

2 CHARAKTERISTIKA PARENTEZE V ODBORNÉ LITERATUŘE

Jak jsme již uvedli, problematice parenteze nebyla podle našeho názoru v odborné lingvistické literatuře věnována dostatečná pozornost. Základní prací, která se touto problematikou zabývá, je **Parenteze v současné češtině** (1973) od Blaženy Rulíkové. V této monografii autorka rovněž uvádí přehled pojetí parenteze v gramatikách a dalších příspěvcích z oblasti syntaktického popisu vydaných do 70. let, a proto se v naší práci zaměříme především na charakteristiku parenteze v této monografii a dále na charakteristiku parenteze v pracích vydaných později.

2.1 Přehled odborné literatury

- Blažena Rulíková v monografii **Parenteze v současné češtině** (1973) charakterizuje parentezi jako výpověď vloženou do jiné započaté výpovědi. Hlavním určujícím znakem je její syntaktická nezapojenost do základní výpovědi. Jako další doprovodné charakteristiky uvádí obsahovou souvislost parenteze s celou základní výpovědí nebo její částí. Může vyjadřovat doplňující sdělení s těsnou obsahovou souvislostí, jež by mohlo být vyjádřeno i syntaktickou závislostí, nebo sdělení s velmi volnou obsahovou souvislostí, dokonce i z jiné tematické roviny (s.23). Porušuje se tím plynulé rozvíjení tematické složky promluvové linie. Svým odsunutím získává vsuvka charakter vedlejšího sdělení, a dává tak vzniknout tzv. vedlejší promluvové linii.

Parenteze je charakterizována i zvukovými prostředky, například rovnou melodií, rychlejším tempem, tišším hlasem, výraznými pauzami nebo v psaném textu prostředky grafickými (oddělení pomlčkami, závorkami nebo čárkami). Tyto znaky však autorka nepovažuje za základní. (S. 97n.)

Z hlediska konstrukce vyděluje B.Rulíková vsuvky nevětné (*Děti se však brzy – marná sláva – rozutekly do světa*) a větné, připojené bez spojovacích výrazů, asyndeticky (s. 25n.), nebo obsahující nějaký spojovací prostředek. Věty uvozené podřadicími spojkami však nevyjadřují závislost na řídící větě, protože jedná-li se o větu závislou, jde o větu syntakticky zapojenou, a ocitá se tím mimo definici parenteze. Mezi parenteze připojené hypotakticky zařazuje například věty uvozené *což, jak, -li, jestliže, když, protože, aby, že* (*Oblíbený Plakánek, což je údolí nedaleko Sobotky, již nenavštívil*). (S. 56.)

Podobně užití spojek souřadicích, např. *vždyť, neboť,...* (*Byl jsem zaveden slečnou Elsou – neboť tak se jmenovala svůdná komorná – do zahrady*) nevyjadřuje souřadné připojení.

Vsuvkou mohou být i větší výpovědní celky o více výpovědích. (S. 25n.)

Za parenteze B. Rulíková nepovažuje věty, které jsou v celku syntakticky začleněny¹, ať paratakticky (*Jen málo slovy – vždyť je to věc příliš známá, o příslovečném mládí F.X.Svobody* - s. 22) nebo hypotakticky (*Chceme-li na něco upozornit, musíme – abychom dosáhli většího účinku – svá upozornění nějak zvýraznit...* - s.22).

Mohli bychom tedy shrnout základní rysy parenteze podle B.Rulíkové:

- vsunutí výpovědi do výpovědi jiné a přerušení syntaktické návaznosti této výpovědi;
- syntaktická nezapojenost;
- volná obsahová souvislost se základní výpovědí nebo její částí;
- odlišení pomocí grafických a zvukových prostředků;
- vyřazení ze základní promluvové linie a vytváření linie vedlejší.

Protože je tato monografie jedinou obsáhlejší publikací na téma parenteze, pozdější gramatiky z této monografie často vycházejí a přejímají i definice a určité klasifikace.

• J. Bauer a M. Grepl ve **Skladbě spisovné češtiny** (1975, s. 332-333) pracují s pojmy parentetická věta² a parenteze nevětná. Jako rysy parenteze uvádějí:

- přerušení tematické linie základové věty sdělením z jiné roviny;
- syntaktickou nezapojenost do základové věty;
- tematickou spjatost (oproti syntaktickým vztahům) jako pojítka mezi větou vloženou a větou základovou;
- grafické a zvukové odlišení.

Vsuvky mohou mít formu věty hlavní nebo vedlejší (uvozené například spojkami *aby, jak, -li*), nebo jsou vloženy do výpovědi bez uvozovacího prostředku (*Nejobtížnější – myslím pro autora – bývá v literárním díle onen okamžik...*). Na základě tohoto konstrukčního rozlišení vsuvek s podobou věty hlavní a vedlejší charakterizují jejich obsah.

¹ Tento jev Rulíková označuje termínem „závorkování“, J. Hrbáček používá termín reliéfizace. Jde o věty, které jsou součástí syntaktické struktury, avšak jsou graficky oddělené. O tom dále viz kap. 3.2.

² Autoři zde nerozlišují pojmy věta a výpověď; pracují pouze s termínem věta.

V jimi uvedených příkladech se však vždy nejedná o větu vsunutou. Například *Jak víte, bylo jich šest a nás tedy šestero*; *Abych pravdu řekl, nic se mu nedivím* je věta předsunutá a věta *Kovářka přiběhla jako na koni a s ní houf nezvaných kmoter, jak už to bývá* naopak přisunutá. (S.333.) Zmiňují sice syntaktickou charakteristiku, ale opomíjejí už specifickou pozici parenteze, tj. pozici vsunutou. Na důležitosti získává tematická stránka (doprovodné sdělení s charakterem doplnění, vysvětlení, poznámek apod.).

Pozdější charakteristika M.Grepla s P. Karlíkem (1986, s. 224-225) se od té z roku 1975 příliš neliší; problematiku parenteze zařazují do kapitoly týkající se syntaktických vztahů. Syntaktická definice je zde rovněž uvedena na prvním místě („výrazy, které se nezačleňují do žádného ze syntaktických vztahů“ – s.224) a k ní se přidává tematická („sdělení z jiné myšlenkové roviny“ – S.225), grafická a intonační.

Oproti předchozí definici z roku 1975, kde jsou vsuvky charakterizovány na základě vedlejšího, doplňkového sdělení a syntaktické nezapojenosti, nikoli však pozice vložení, se v této gramatice vrací k tomu, že jedním ze základních rysů vsuvky je interpozice.

Ve **Skladbě češtiny** (1998, s. 358) od stejných autorů je parenteze zmíněna v poznámkovém aparátu kapitoly „Spojení souvětí“. Parentezi zde charakterizují jako komentář k jednoduché propozici (*Jak říkal Petr, Eva se rozvedla*) a jako prostředek reliéfizace³ textu.

Hlavní znaky parenteze jsou:

- neexistuje syntaktický vztah mezi parentezí a větou základovou;
- obsahuje sdělení z jiné myšlenkové roviny;
- je prostředkem tzv. reliéfizace textu;
- vyjadřuje komentář k jednoduché propozici.

- Definice parenteze v **České mluvnici** B. Havránka a A. Jedličky (1981, 4. vydání, s. 345-346) se velmi blíží definici J.Bauera a M.Grepla. Specifickými rysy vsuvky jsou:

³ Reliéfizací rozumí signalizaci toho, které informace jsou hlavní a které vedlejší. (S. 358.)

- syntaktická nezapojenost do základní věty;
- tematická souvislost se základní větou;
- sdělení z jiné roviny;
- grafické či zvukové odlišení.

V obsahové charakteristice uvádějí typické významy jako doplnění, vysvětlení, postoj mluvčího k obsahu, ke způsobu vyjádření.

Rozlišují i vsuvky příležitostné a ustálené, a to i ustálené výrazy slovní typu (*patrně, jistě, možná, prý*), které jsou podle mého názoru již lexikalizované a mezi parentezi bych je neřadila (srov. *Za hodinu se možná vrátím* - s. 346).

Uvádí také, že se mezi vsuvky mohou někdy řadit i věty nacházející se v pozici před základovou větou nebo za ní (nejen v pozici vložené): *To víš, ten se tak snadno nevzdá.* (S. 346.)

Vložení tedy také není rysem základním, určujícím; podobně jako u J. Bauera a M. Grepla se více klade důraz na syntaktickou nezapojenost či obsahovou stránku vsuvky.

• **Mluvnice češtiny 3** (1986, s.670-678) pojímá parentezi z hlediska pragmatického. Z tohoto důvodu tu nenajdeme charakteristiku vsuvky, ale pouze charakteristiku nesouvětně připojených vět, mezi něž autoři zahrnují jak věty vsunuté, tak věty volně připojené před základovou větou nebo za ní. Tyto věty sice rozdělují podle pozice na věty nacházející se v antepozici, postpozici, nebo v případě parenteze v interpozici, nekladou však na toto rozlišení zvláštní důraz.⁴

Upouští od specifických formálních kritérií pro parentezi (interpozice, přerušení návaznosti základní výpovědi,...) a přiklání se k hledisku obsahovému a také komunikačnímu. (S. 678.)

Hlavními rysy těchto vět, a tedy i vět parentetických jsou:

- gramatická nezačleněnost do maticové větné konstrukce;
- příslušnost k jiné, vedlejší tematické a komunikační linii;
- významová spojitost (ne nutně explicitně vyjádřená) se základovou větou;
- prostředek hierarchizace obsahu textu sloužící komunikačnímu záměru autora;
- realizace sdělení z vedlejší promluvové linie/vybočení
z hlavní promluvové linie;

⁴ „...jenom na základě lokalizace v textové jednotce nelze jednotlivé typy diferencovat“, protože vztahuje-li se nesouvětně připojená věta pouze k části věty základní, přesunuje se z ostatních pozic často do interpozice. (S. 673.)

- mohou být větné i nevětné (např. citoslovce, částice, vokativní oslovení);
- jsou odlišeny zvukově a graficky. (S. 670-671.)

- V mluvnici **Čeština, řeč a jazyk** (2000) je autorem syntaktické části zabývající se parentezí J. Hrbáček, jehož pojetí lze také nalézt v jeho knize **Nárys textové syntaxe spisovné češtiny** (1994).

J. Hrbáček zařazuje vsuvky mezi formální vztahy výpovědí v textu. Parentezi charakterizuje jako jev textový, protože je druhem mezivýpovědního vztahu, formálním textovým spojením výpovědí. Vsunutím jedné výpovědi do jiné dochází k přerušení této výpovědi. (1994a, s. 59.) Nepřipouští umístění v jiné pozici než v pozici vsunuté. Zdůrazňuje především formální přerušení syntaktické návaznosti základní výpovědi, v jehož důsledku dochází k odsunutí informace a jejímu oslabení. Vsuvka tak vytváří jinou rovinu textu.

Za základní rysy parenteze podle J. Hrbáčka bychom mohli považovat:

- je vsunuta do jiné výpovědi;
- je syntakticky nezačleněna do základové výpovědi;
- základovou/bázovou výpověď syntakticky i tematicky přerušuje;
- navazuje na základní výpověď;
- nepatří do základní roviny textu, obsahuje vedlejší informace, hodnotící poznámky apod.
- formálně může být parentezí věta jednoduchá, souvětí podřadné (věta složená) nebo souřadné, nevětná výpověď.

- V **Příruční mluvnici češtiny** pojednání o parentezi není.

- Ze zahraniční odborné literatury se parentezím věnují práce **Parentheticals** (N. Dehé - Y. Kavalova, 2007) a **Encyklopedia Of Language and Linguistics** (N. Burton- Roberts, 2006, s.179-182), které jako hlavní rysy uvádějí syntaktickou nezačleněnost do základové věty („host clause“) a grafickou či intonační odlišnost. Ostatní charakteristiky opomíjejí, a proto je pojem parenteze dosti široký a zahrnuje i jevy, které bychom označili jako parenteze situační (*The main point – why not have a seat? – is outlined in the middle paragraph* - Burton- Roberts, 2006, s. 180), oslovení (*If Mary had tutored him, John, Bill would have passed* – tamtéž), apozice, tzv. relative clauses (vztažné věty) vložené do základové struktury, apod.

Charakteristiky jednotlivých autorů se liší co do kritérií i zevrubnosti popisu parenteze. V některých gramatikách lze nalézt jen stručnou charakteristiku, bez přihlédnutí k problematickým jevům, jiné parentezi vůbec nezmiňují (PMČ). Některé se přiklánějí spíše k hledisku syntaktickému a jiné zase k hledisku sémantickému nebo pragmatickému.

V české syntaxi není terminologie zcela jednotná a různě jsou vymezovány i základní jednotky textu, s nimiž autoři pracují⁵. V českých gramatikách se objevují termíny parentetická/vložená věta (V. Šmilauer, MČ 3, SSČ) nebo parentetická/vložená výpověď (Rulíková, Hrbáček).

V odborné literatuře se objevuje několik přístupů k parentezi. Syntaktický přístup považuje za nejdůležitější rys nulovou syntaktickou zapojenost do výpovědi/věty⁶ a (syntaktické i tematické) přerušení návaznosti této základové výpovědi, jež je důsledkem vsunutí jedné výpovědi (popř. věty) do jiné. Parenteze je označována jako jev syntakticky nezačleněný, který je však součástí textové syntaxe (B. Rulíková a J. Hrbáček).⁷

Ne vždy je kritérium vsunuté výpovědi autory považováno za nejdůležitější (byť jej zmiňují), zvláště přihlédneme-li k příkladům, které uvádějí. Mezi nimi můžeme často nalézt i příklady, které tomuto vymezení neodpovídají⁸.

Z toho důvodu bych tato naposled zmíněná pojetí řadila mezi pojetí, která se opírají o sémantická kritéria (řídí se významem a charakterem informací, a ne umístěním dané jednotky vzhledem k báze výpovědi).

Sémantické pojetí zdůrazňuje jinou tematickou rovinu výpovědi (věty) vložené a základové. Sdělení vsuvky je sice z jiné roviny než základová věta, ale je mezi nimi tematická souvislost.

⁵ Někteří považují za nejmenší textovou jednotku větu. Jiné koncepce rozlišují větu a výpověď. Věta je zde jednotkou abstraktního systému a výpověď její realizací, přičemž tento vztah je asymetrický, protože výpověď může být realizací také věty eliptické nebo nevětného výrazu. (ESČ, s.534.)

⁶ Tuto charakteristiku nulového syntaktického začlenění lze najít už u Šmilauera (1966,s. 401); ten však uvádí parentezi jako vztah čistě syntaktický, nikoliv textový.

⁷ O tom dále viz kapitola 2.3

⁸ *Jak víte, bylo jich šest a nás tedy šestero; Abych pravdu řekl, nic se mu nedivím; Kovářka přiběhla jako na koni a s ní houf nezvaných kmoter, jak už to bývá* (J. Bauer – M. Grepl, 1975, s. 333); *To víš, ten se tak snadno nevzdá* (B. Havránek – A. Jedlička, 1981, s. 346).

Tato souvislost může být různě těsná nebo volnější. Nejedná se však o sdělení z jiného textu, ale o sdělení, které má charakter vedlejší informace či doplňující poznámky.

Mluvnice češtiny 3 pojímá parentezi z hlediska pragmatického; klade důraz na to, zda jde o informaci z hlavní nebo vedlejší promluvové linie. Parenteze (a v této mluvnici i jiné typy nesouvětně připojených vět) je prostředkem hierarchizace, odstupňování obsahu textu podle důležitosti informace, a stává se tak sdělením z vedlejší promluvové linie. (S. 670.) Toto hierarchizované rozčlenění napomáhá realizaci komunikačního záměru autora. Proto tato mluvnice opomíjí některé další typické charakteristiky, zejména formální, a vsuvku neodděluje od ostatních volně připojených vět.

Tyto tři přístupy (syntaktický, sémantický, pragmatický) se často prolínají. Autoři považují za základní jedno z hledisek, neznamena to však, že by zbylá dvě zcela opomíjeli.

Pro přehlednost shrneme rysy, které odborná literatura považuje za základní; jsou to:

- **nulová syntaktická začleněnost⁹;**
- **volná obsahová souvislost se základní výpovědí.**

Další rysy, na které se názory v odborné literatuře různí, jsou:

- **Interpozice**, tj. pozice uvnitř základní výpovědi: B. Rulíková s J. Hrbáčkem ji považují za nezbytný rys, ostatní autoři toto poziční kritérium nezdůrazňují, nebo ho zcela opomíjejí.

Návaznost na část základní výpovědi / na celou výpověď. Hrbáček zdůrazňuje návaznost pouze na část výpovědi, nikoliv na celou základní výpověď. V pojetí dalších autorů vsuvka může navazovat jak na část výpovědi, tak i na celou základní výpověď.

Dodatečnými nebo spíše vedlejšími rysy parenteze jsou:

- **Příslušnost k vedlejší promluvové linii.** V některých pojetích (sémantické) je tento rys upřednostňován, zejména na úkor formálních charakteristik.

⁹ Tento rys je uváděn ve všech zmíněných gramatikách, ačkoliv v mnohých příkladech je toto pravidlo porušováno.

- Grafické či zvukové odlišení.

2.2 Sporné případy

Z uvedeného přehledu vyplývá, že při charakteristice parenteze narážíme na různé případy, které jsou pojímány víceméně rozkolísaně a v různých gramatikách lze nalézt různá stanoviska. Jak již bylo naznačeno výše, jedním z problematických případů je otázka interpozice. Ta není chápána jako základní rys ve všech přístupech, avšak my považujeme za důležité se tímto rysem podrobněji zabývat, protože podle našeho názoru je nezbytným prvkem při rozlišení parenteze od vět volně připojených.

Některá pojetí považují za vsuvku i věty, které se nenacházejí v pozici vložené, ale v pozici předsunuté nebo přisunuté. *To víš, ten se tak snadno nevzdá* - B.Havránek - A.Jedlička, 1981, s. 346); *Abych pravdu řekl, nic se mu nedivím* – J.Bauer-M.Grepl, 1972 s.333).

2.2.1 Věty uvozené spojovacím výrazem jak, což, abych

Velmi specifickým typem výpovědí nacházejících se v antepozici nebo v postpozici jsou výpovědi uvozené výrazy *což, jak* nebo *abych* (*Jak je vidět, jak jsme již ukázali, abych řekl pravdu*). (B. Rulíková, 1973, s. 32.) Věty tohoto typu vyjadřují především modalitu, poznámky ke sdělení, poznámky orientující v textu nebo zajišťující kontakt s adresátem (B. Rulíková, 1973, s. 40).

Problematické těchto vět (se spojovacím výrazem *jak*) se věnuje i K. Svoboda v **Souvětí spisovné češtiny (1972)**. Charakterizuje je jako věty determinující platnost sdělení, které mají vedlejší výpovědní platnost, a staví je tak do blízkosti vět parentetických.

Stejné pojetí lze nalézt i u Josefa Štěpána (2007, s.101n.), jenž tyto věty označuje jako periferní vedlejší věty, které se nacházejí na hranici determinace a parenteze¹⁰ a které komentují platnost obsahu celé věty hlavní nebo její části; „... mluvčí jimi komentuje obsah věty z hlediska postojového a stylizačního, představují tak vedlejší výpovědní rovinu v souvětí a mají parentetický charakter.“ (S. 104.)

Zcela jiný postoj zastává J.Hrbáček (1994a, s. 58n.), který tento typ vět nazývá komentující závislé věty a nezařazuje je mezi parenteze ani v případě, kdy se nacházejí v interpozici. Podle jeho názoru mezi parenteze nepatří výpovědi, které se vztahují k obsahu celé základní

¹⁰ Parentezí zde míní zejména charakter vedlejšího sdělení a určité myšlenkové přerušování, ne už její syntaktické vyčlenění. (S. 104.)

výpovědi, ne pouze k její části, protože vztahují-li se vsunuté výpovědi k celé řídicí výpovědi, je jejich pozice variabilní. Mohou se nacházet ve všech třech pozicích, v antepozici, postpozici či interpozici¹¹, zatímco parenthese má své neměnné místo právě v interpozici a nepřipouští variace.(1994a, s. 60.)

Oproti tomu B. Rulíková toto kritérium poziční variability neuplatňuje, a nacházejí-li se tyto věty v interpozici, mezi parenthese je počítá.

Uvedeným větám, které jsou spojeny výrazem *jak*, je v některých pracích přisuzován parentetický charakter, protože nejsou součástí hlavní promluvové linie a také se mohou nacházet v pozici vložené, čímž se parenthese blíží. Někteří badatelé je považují za hraniční útvar, přechod mezi parenthesí a determinací, a jiní je z okruhu parenthese vyřazují. Vztahují se však k celé základní výpovědi, jejichž modalitu determinují, a lze tedy variovat jejich pozici bez výraznějšího narušení.

Dalším případem jsou věty uvozené výrazem *což*, které se často nacházejí se v interpozici. B. Rulíková považuje výraz *což* za ekvivalent k *a to*; z toho důvodu tyto věty mezi parenthese zařazuje (nacházejí-li se v interpozici).

K. Svoboda (1972, s. 102) uvádí dva typy takto uvozených vět: vsuvkových a nevsvukových. U vsuvkových se váží k substantivu, adjektivu či slovesu, které může následovat (*Severní čas – což je ostatně nezvyklý název pro subtropickou rostlinu – přežil v předhoří Kubáně šestadvacetistupňový mráz*) či předcházet (*Knoflíky jsou určeny, což zvláště potěší muže, pro silonové košile*). (1972, s. 103-104.) Nevztahuje se však k celé výpovědi, ale vždy jen části.

Ukazuje se tedy, že rys návaznosti na část výpovědi je také velmi důležitý při charakteristice parenthese. A proto v této práci budeme uplatňovat přístup navržený J. Hrbáčkem, jenž uvedené typy vět vyřazuje z parenthesí kvůli této návaznosti na celou základní výpověď a s ní související poziční variabilitě.

2.2.2 Reliéfizace

Opomíjenou problematikou je také tzv. reliéfizace¹². Zmiňují se o ní pouze J. Hrbáček (1994b, s. 67-72), B. Rulíková (1973, s. 37) a v širším významu také EŠČ (2002, s. 533).

¹¹ Dokládá to na příkladu *Čestina má – jak všichni dobře víte – sedm pádů*, který obměňuje *Jak všichni dobře víte, čeština má sedm pádů* nebo *Čeština má sedm pádů, jak všichni dobře víte*. (1994, s. 59.)

Podle J. Hrbáčka je reliéfizace „komunikačně významové odstupňování výpovědi nebo textu grafickými a zvukovými prostředky, aniž se přitom poruší syntaktická struktura výpovědi nebo textu.“ (1994b, s. 67.) Encyklopedický slovník češtiny zdůrazňuje funkci odstupňování částí výpovědi z hlediska jejich důležitosti.¹³ V tomto významu by reliéfizace zahrnovala i parenteze.

Ačkoli reliéfizace a vsuvka mají některé rysy stejné (grafické a zvukové odlišení), nejsou, podle pojetí J. Hrbáčka, stejným jevem, a to z důvodu syntaktické definice vsuvky. Jak už bylo řečeno výše, vsuvka není syntakticky začleněna do výpovědi základové, je na ní syntakticky nezávislá, reliéfizované výpovědi naopak syntakticky začleněny jsou, avšak od základové výpovědi jsou graficky či intonačně odděleny.

Reliéfizovanou výpovědí může být větný člen (*Do humanistické češtiny pronikají (už od 17.století) jevy obecně české*), část několikanásobného větného členu (*Jeho jedinou slabostí bylo dobré (a rychlé) auto*), vedlejší věta. Může docházet i k reliéfizaci textu, v tomto případě stojí za výpovědí, k níž se vztahuje: *Nadané jednotlivce na nižších příčkách společenského žebříčku postihoval nedostatek příležitostí ještě hůř (ženy nepřicházely v úvahu vůbec); Občan pak od nich ovšem právem očekává pokud možno bezchybné vyřizování i zdánlivých maličkostí, protože právě tam se projeví chyby a omyly nejdříve. (Chyby v celkové koncepci se prokáží až za léta.)* (J. Hrbáček, 1994b, s. 67-69.)

S pojmem reliéfizace souvisí i pojem vedlejší promluvová linie, neoznačuje však totožné jevy. Termín vedlejší promluvová linie, který používá B. Rulíková, zahrnuje nejen „reliéfizované“ útvary, tj. syntakticky začleněné, ale jeho součástí jsou i parenteze¹⁴. Vedlejší promluvová linie pokrývá všechny výpovědi, které jsou vyčleněny z hlavní promluvové linie a mají charakter vedlejšího sdělení. Vyčleněny jsou na základě jejich druhotné, vedlejší komunikativní funkce.

¹² Tento termín zavádí J. Hrbáček (NŘ 1994), ale stejný popis tohoto jevu najdeme i u B. Rulíkové pod pojmem závorkování.

¹³ „(reliéfizace)...signalizace toho, které části jsou informačně více důležité a které méně důležité.“ (ESČ, 2002, s. 533.)

¹⁴ Ve stejném významu je v ESČ použito termínu „reliéfizace“, který také zahrnuje jak graficky oddělené syntakticky začleněné věty, tak i parenteze.

2.3 Parenteze jako součást textové syntaxe

Přestože jsme uvedli, že parenteze nejsou syntakticky zapojené do základní výpovědi, přece jen jsou součástí textové syntaxe. B. Rulíková i J. Hrbáček zde poukazují na vztah navazování mezi základní výpovědí a výpovědí vsunutou.¹⁵ Tyto dvě výpovědi spolu obsahově souvisejí a navazují na sebe, tvoří tedy jeden text.¹⁶

Protože parentezi považujeme za vztah textový, budeme nyní věnovat pozornost i charakteristice dalších pojmů, které s touto problematikou souvisejí. Vzhledem k tomu, že termíny text, promluva a výpověď jsou v české lingvistice pojímány různě, nejdříve vymezíme, jak budeme k těmto termínům přistupovat v této práci.

2.3.1 Text

Termínem text se vždy neoznačuje totéž. Existuje několik hledisek a přístupů. Protože nám jde o hledisko nadvětně syntaktické, budeme se v této práci držet vymezení, že text je komplexní jazykový útvar, jehož základními vlastnostmi jsou vnitřní uspořádanost, koherence, tematická a funkční jednota a relativní uzavřenost, ohraničenost. (Hoffmannová, 1997, s. 158.)

2.3.2 Koherence a koheze

Za důležitou podmínku textu se považuje jeho smysluplnost (tj. musí být obsahově i funkčně jednotný), spojitost jeho částí (tj. koherence a koheze). Termíny koherence a koheze se někdy nerozlišují¹⁷, koherence je jev v rámci hloubkové struktury, zatímco koheze její realizací ve struktuře povrchové. Nepracují-li tedy autoři s touto dichotomií, používají pouze termínu koherence jako například J. Hrbáček. (Hrbáček, 1994a, s. 11; Hoffmannová, 1997, s. 146, MČ 3, s. 633.)

Podle J. Hoffmannové je koherence důležitým prostředkem sémantické roviny textu. Jde o vztah mezi propozicemi (i vztah propozic k celku) v hloubkové rovině textu. (1983, s. 45.) Tyto vztahy mohou být vyjádřeny explicitně, a to zejména pomocí konektorů, nebo implicitně. Existuje několik klasifikací těchto vztahů, je ale nemožné vyjmenovat všechny. J. Hoffmannová (1983, s. 46) uvádí například adici, poměr adverzativní (kontrast, srovnání),

¹⁵ J. Bauer a M. Grepl (1975) jako způsob navazování uvádějí významový vztah mezi základní větou a vsuvkou; M. Grepl a P. Karlík (1986) žádný způsob navazování neudávají. B. Havránek a A. Jedlička poukazují na souvislost obsahovou.

¹⁶ „Vsuvka je sice jiná promluвовá rovina, ale nikoli jiný text.“ (J. Hrbáček, 1994, s. 60.)

¹⁷ J. Hoffmannová zdůrazňuje, že často je zcela odlišit nelze. (1997, s. 146.)

významovou gradaci, kladení alternativních možností vedle sebe, připojení dodatku, parafráze a vztahy kauzální, prostorové a časové. Mezi další typy vztahů, které zasahují i do kompozice textu, řadí exemplifikaci, ilustraci, korekturu, rektifikaci, analogii, přirovnání, definici,... (S. 47) Za další důležitý faktor ovlivňující obsahovou rovinu textu považuje hierarchizaci, vyzdvihující některé informace v textu podle jejich důležitosti. (S. 49.) Tento princip se projevuje i ve využití parenteze či reliéfizace, které jsou také prostředkem hierarchizace.

V povrchové, syntaktické struktuře textu se koherence realizuje prostřednictvím koheze. Koheze je tedy „explicitním vyjádřením obsahových souvislostí“. (1997, s. 146.)

Mezi prostředky textové soudržnosti se často uvádí koreference, elipsa, substituce, lexikální koheze (opakování, lexikální ekvivalence), konektory, tematické posloupnosti. (Hoffmannová, 1997, s. 148; ESČ, s. 217; J. Hrbáček, 1994a, s. 11n.; MČ 3, s. 694n.)

2.3.3 Text, promluva a výpověď

Termíny text a promluva jsou v některých pojetích považována za synonyma (např. MČ 3), J. Hrbáček však oba pojmy charakterizuje odlišně. Termínem text označuje „jazykovou strukturu komunikátu“, zatímco termínem promluva označuje jednotku komunikace, samostatný obsahově-sémantický celek se souvislou strukturou, který má vždy svoji konkrétní komunikativní funkci (J. Hrbáček, 1994a, s. 37n.). Podle něho mezi základní charakteristiky promluvy patří tematická a funkční jednotka. Je to uzavřený a ohraničený útvar.

Výpověď je jednotkou promluvy, „základním stavebním prvkem textu promluvy“. Je také vymezena svým obsahem a funkcí. (Hrbáček, 1994a, s. 44.) Výpověď se s promluvou může krýt, častěji je však promluva složena z více výpovědí. (Hrbáček, 2006-7, s. 74-81.)

Parentezi jsme charakterizovali jako vloženou výpověď do výpovědi základní. Domníváme se, že se nejedná o jinou promluvu již z toho důvodu, že jsou jejími charakteristickými rysy návaznost a obsahová spojitost se základní výpovědí. Podle našeho názoru tedy parenteze svojí obsahovou charakteristikou (doplněním hlavního sdělení, komentářem, odbočkou od tématu) vytváří vedlejší promluvovou linii¹⁸, ne však samostatnou promluvu.

¹⁸ Příslušnost parenteze k vedlejší promluvové linii zmiňují J. Hrbáček (1994a, s. 60) a B. Rulíková (1973, s. 37).

2.3.4 Návaznost na základní výpověď

Vztah návaznosti se může vyjadřovat pomocí konkrétních jazykových i nejazykových prostředků. Některé z typických prostředků uvádí B. Rulíková (1973, s. 58n.); z jazykových je to zejména návaznost pomocí lexikálních prostředků, jako například opakování slova, použití jiného slova nebo použití konektorů;¹⁹ z dalších prostředků je to umístění výpovědi za slovem nebo před slovem (částí výpovědi), ke kterému se vztahuje. (B. Rulíková, 1973, s. 58n.)

Navazování může být anaforické nebo kataforické, vztahuje se ke slovu předcházejícímu (*Kniha je zarámována předmluvou (v ní je stručně vyložen přístup autorů k stylistické problematice) a závěrečnou kapitolou, v níž je naznačeno...*) nebo následujícímu (*Není uveden rok vydání – a co je naprosto nepochopitelné – ani jméno autora*). (Hrbáček, 1994a, s. 60.)

Kromě vztažení ke slovu nebo části výpovědi B. Rulíková připouští i vztažení k celé výpovědi, které J. Hrbáček odmítá. (1994a, s. 60.)

2.3.4.1 Intenční spojení a nerealizovaná determinace

Kromě navazování B. Rulíková ještě popisuje dva další způsoby připojení parenteze k báze výpovědi, a to intenční spojení u uvozovacích vět přímé řeči, a volnou, nerealizovanou determinaci. (1973, s. 65n.)

- Za intenční spojení považuje způsob připojení uvozovací výpovědi, která je vložena do přímé řeči. Jsou to výpovědi se slovesy mluvení (*Můj otec je totiž – řekl jsem mu – perníkář*) nebo také myšlení, vnímání, cítění (*Koupelen – uvědomil si Benda – bylo v jeho sídle pět. V pozadí scény, všimněte si, vzniká jakýsi prostor pro realizaci druhého dějového pásma*). (S. 65n.) Uvedené příklady však nepovažujeme za uvození přímé řeči, ale spíše výpovědi odkazovacího či kontaktového charakteru. Mezi tyto výpovědi jsou zařazeny i

¹⁹ Ve funkci konektorů u anaforické návaznosti se vyskytuje: totéž slovo nebo jiné plnovýznamové pojmenování, ukazovací zájmeno nebo zájmenné příslovce, osobní zájmeno, neshodné odkazovací zájmeno „to“. (B. Rulíková, 1973, s. 60.)

případy s oslabenou uvozovací funkcí typu: *říkám vám, řekněme, dodejme, řekl bych* (*Pupence, říkám vám, jsou stejně podivná věc; Jako reakce na toto – řekli bychom – shrnutí světa...*)- s. 65. Zde se nejedná o přímou řeč uvozenou slovesem mluvení, protože v přímé řeči není možné použití kondicionálu či dativu kontaktového. Věty tohoto typu se také vztahují k obsahu celé základní výpovědi.

Z ostatních autorů se přímou řečí zabývá pouze J. Hrbáček, který tyto věty do parenteze nezahrnuje, jelikož podle jeho názoru nejde o vztah mezivýpovědní, ale mezipromluvový. Je zde předěl mezi dvěma promluvami. Uvozovací věta je součástí řeči vypravěče, zatímco přímá řeč je řečí postavy. Její funkce je také zcela odlišná od funkce vsuvky, protože signalizuje mluvní či myšlenkovou aktivitu postavy. (1994b, s. 69.)

V této práci takto uvozené věty za parenteze považovat nebudeme; přikloníme se k pojetí J. Hrbáčka, že se jedná o vztah mezi dvěma promluvonými pásmi. V příkladech uvedených B. Rulíkovou nacházíme i věty kontaktové, či uvozovací a odkazovací, které se vztahují k obsahu celé výpovědi nebo uvozují celou základní výpověď, a neodpovídají tedy našemu pojetí parenteze.

- Vložené výpovědi s podřadicími spojkami (*jestliže, -li, kdyby, když*) považuje B. Rulíková za volnou determinaci - ne však determinaci k výpovědi, do níž jsou vloženy (s. 68). Jde o výpovědi typu *chcete-li, že to tak musím říct, dá-li se to tak říci*, které determinují způsob vyjádření nebo které jsou výpovědi determinující platnost sdělení.

Rozlišuje dva typy podle obsahu; tyto výpovědi vyjadřují: (1) podmínku volby správného užití výrazu; (2) autorské poznámky, omluvu za výraz, apod. (S. 70.)

Příklady tohoto typu nalezneme i u jiných autorů (*No, bylo vám to, abych tak řekl, shromáždění trochu podivné* - SSČ, 1986, s. 225).

3 VYMEZENÍ PARENTEZE V TÉTO PRÁCI

Mezi základní formální charakteristiky parenteze bychom na prvním místě zařadili **syntaktickou nezačleněnost** k základové výpovědi; parenteze není součástí její syntaktické struktury. Tuto základní výpověď parenteze přerušuje, je do ní vložena.

I když je parenteze formálně syntakticky nezačleněná, je součástí stejného textu jako základní výpověď. Parenteze navazuje na základní výpověď, významově s ní souvisí. Souviset může se slovem (částí výpovědi), které předchází či následuje, nikoliv však s obsahem celé výpovědi. Tato návaznost může být vyjádřena implicitně či explicitně (tzn. zejména pomocí konektorů).

Parenteze má charakteristiky vedlejšího sdělení, je významovým prostředkem organizace textu, prostředkem, díky němuž je možno text odstupňovat.

Charakteristickým rysem parenteze je také její grafická i intonační oddělenost. V psaném projevu je oddělena interpunkčními znaménky, zejména pomlčkami či závorkami, někdy také pouze čárkami. V mluveném projevu je oddělena pauzami, má také odlišnou intonaci.

Domníváme se, že parenteze mohou mít formu větnou, nevětnou i souvětnou.

Základní vymezení parenteze v této práci je:

- 1) nezačleněnost do syntaktické struktury základní výpovědi;
- 2) interpozice;
- 3) návaznost na slovo/ část výpovědi předcházející vsuvku, či následující za ní;
- 4) obsahová souvislost;
- 5) příslušnost k vedlejší promluvové linii;
- 6) grafické či zvukové odlišení.

Přesné vymezení parenteze je obtížné, uvedli jsme několik kritérií, která jsou pro nás zásadní. V odborné literatuře se však za parenteze považují různé útvary, které těmito kritériím neodpovídají. Proto bychom některé sporné příklady uvedli a analyzovali je, abychom přesně ilustrovali, co budeme v této práci za parentezi považovat a co nikoliv, a mohli tak předejít terminologické rozkolísanosti, se kterou jsme se setkali.

- Z výše uvedeného výčtu kritérií vyplývá, že nebudeme za parenteze považovat útvary, které jsou součástí syntaktické struktury a které nepřerušují základní výpověď, avšak jsou odděleny grafickými znaménky. Myslíme tím tzv. reliéfizované útvary²⁰ (viz kapitola 2.2.2). Velmi často se jedná o větné členy, části několikanásobného větného členu nebo vedlejší věty (Hrbáček, 1994b, s.67).

Nebudeme tedy mezi parenteze zařazovat útvary typu *Stalo se to, podle mého mínění, v loni v listopadu* (SSČ, 1986, s. 225), v nichž lze oddělující znaménka vypustit, protože výraz jimi oddělený je syntakticky zapuštěn do konstrukce věty, má i větněčlenskou platnost, zde konkrétně příslovečné určení zřetele.

Další příkladem je pomlčkami oddělená apozice *Jednou jsme – takhle koncem listopadu – bloumali po lesích na Drahorské vysočině*. Opět je to pouhé grafické odlišení v rámci jedné syntaktické struktury.

Reliéfizované mohou být i samostatné výpovědi přiřčené k výpovědi základní, jako je tomu v příkladu *Převahu mají mladí (nemám na mysli fyzické mládí, důkazem pro to je kvalita obrazů malíře N. N. B.)* - MČ 3, s. 674. Zde se jedná o větu nacházející postpozici, nikoli v interpozici, která tak nepřerušuje syntaktickou strukturu základní výpovědi, neodpovídá tedy našemu kritériu vložené pozice.

- Kritérium přerušení syntaktické struktury základní výpovědi a vložené pozice bychom mohli uplatnit i v případech, kdy se vložená výpověď nachází na předělu dvou vět. Je-li výpověď vsunuta na předěl mezi větou hlavní a vedlejší na ní závislou, vložená výpověď přerušuje syntaktickou strukturu výpovědi, jejíž jedna část je realizována větou vedlejší. Za parentezi bychom ji považovali; viz příklad *Je pochopitelné – a autor to v úvodu své práce zdůrazňuje –, že některé jeho názory mají diskusní charakter* (B. Rulíková, 1973, s. 95).

- Je však otázkou, zda za parenteze můžeme považovat výpovědi vložené mezi dvě věty hlavní. Souvětí souřadné je spojení dvou výpovědí a další výpověď se nachází právě na jejich předělu, je vložená mezi ně. Parenteze zde tedy nepřerušuje výpověď, ale narušuje strukturu mezivýpovědního vztahu. V některých příkladech jde o těsnější spojení výpovědí, v jiných naopak o volnější. V příkladu *Autor sice komponuje tyto osudy v celek – a tato*

²⁰ Termín reliéfizace zde přejímáme od J. Hrbáčka, který jej charakterizuje jako „komunikačně významové odstupňování výpovědi nebo textu grafickými a zvukovými prostředky, aniž se přitom poruší syntaktická struktura výpovědi nebo textu. (1994b, s. 67.)

cílevědomá, uvědomělá skladba je až příliš zjevná – ale zobecnění smyslu těchto osudů neprovádí sám (MČ 3, 1986, s. 674) vložená výpověď přerušuje dvě výpovědi, v nichž je jejich konfrontační vztah zesílen výrazy *sice – ale*, kde výraz *sice* vyvolává očekávání konfrontační spojky *ale*. Spojení těchto dvou výpovědí bychom tedy mohli chápat jako těsnější a vsunutí další výpovědi mezi ně toto spojení narušuje.

Hranice, kdy lze tyto věty považovat za parenteze a kdy nikoli, není ostrá. Mohli bychom říci, že záleží na každém konkrétním příkladu. Zařazení tohoto typu spojení bychom tedy nechali v této fázi naší práce otevřené a zaměřili bychom se na něj v praktické části, kdy budeme mít k dispozici dostatek materiálu k podrobnější analýze.

- Jako jeden ze základních rysů parenteze jsme uvedli souvislost s obsahem části základní výpovědi. Parenteze se nachází v blízkosti této části základní výpovědi/slova, na kterou navazuje, před ní či za ní.

Domníváme se, že parenteze se nemůže vztahovat k obsahu celé základní výpovědi, protože v tomto případě by se výpověď mohla nacházet v jakékoliv pozici a interpozice by tak nebyla obligatorní.

Jsou to například věty hodnotící či komentující celou výpověď základní. V příkladu *Zdalo se mu – taková naivita! – že teď by měl každý z nás přímo choulostivě dbát, aby se ani oklikou neznal s darebákem* (B. Rulíková, 1973, s. 79) se vložená výpověď vztahuje k obsahu celé výpovědi základní, a může se tedy nacházet i v jiné pozici než vložené. Naproti tomu v příkladu *O prázdninách – už aby tu byly! – pojedeme všichni k moři* (A. Jedlička, 1970, s. 136) se věta vsunutá vztahuje pouze k obsahu první části základní výpovědi (*prázdniny*), a výpověď vložená se nemůže vyskytovat v jiné pozici.

- Mezi další příklady, které bychom za parenteze nepovažovali, patří *Je tu – jak jsme již naznačili – celá škála posesívních významů* (B. Rulíková, s. 80), kde se vložená výpověď nevztahuje k obsahu části výpovědi základní, či slovu, ale zároveň se nevztahuje ani k celé výpovědi základní. Orientuje adresáta v textu odkazem na dříve řečené. I tato výpověď se může nacházet na pozici předsunuté či přisunuté.

V příkladech *Este hombre Kettelring, jak známo, ztratil paměť se vším všudy* (J. Bauer – M. Grepl, 1972, s. 333); *Neměl, jak se říká, na různých ustláno* (B. Havránek – A. Jedlička, 1986, s.347) vložené výpovědi také plní funkci „orientátorů“, neodkazují však k textu samotnému, ale ke všeobecné zkušenosti, k širšímu kontextu.

Autor také může vyjádřit ujištění o správnosti informace obsažené ve výpovědi základní: *Bydlela tehdy – jestli se nemýlím – v Praze* (M. Grepl – P. Karlík, 1986, s. 225).

Tyto výpovědi jsou v gramatikách často zařazovány mezi parenteze, zejména na základě jejich charakteristiky vedlejšího sdělení. V této práci však všechny uvedené typy výpovědí (orientující v textu, odkazující na zdroje nebo znalosti adresátů, metakomentáře) nebudeme za parenteze považovat. Jejich pozice není závazná, a tudíž odporují pozičnímu kritériu; také zde chybí vztah k obsahu základní výpovědi.

- Podle našeho názoru nelze za parenteze považovat ani situační vsuvky *Hlásky se dělí – Nováku, nebavte se při výkladu – na souhlásky...* (Hrbáček, 1994a, s. 60), protože v tomto případě se jedná o pouhé přerušení promluvy jiným sdělením vyplývajícím ze situace. V těchto příkladech jde o vztah mezi dvěma promluvami, kde jedna promluva přerušuje druhou, aniž by se jakkoliv vztahovala k promluvě základní. Analogicky uplatňujeme stejný princip, který zmiňují i C.Bosák a I. Camutaliová (1967, s. 238-245) v případě dialogu, kde hranice promluvy je dána změnou obsahu nebo změnou mluvčího. V jedné replice (tj. promluvení mluvčího) tedy může dojít ke změně promluvy, změní-li se obsah, adresát apod., který nijak nenavazuje na předcházející sdělení.(1967, s. 241.)

Posuzujeme-li parentezi jako vztah spadající do textové syntaxe, a ne jako mechanické přerušování výpovědi, tento příklad nemůžeme za parentezi považovat.

- Jak jsme již uvedli, některé práce (B. Rulíková, MČ 3, SSČ 1975) jako parenteze uvádějí i věty, které uvozují přímou řeč: *Vždyť to je – řekla Valentina – samozřejmé ...*

Tyto uvozovací věty za parentezi nepokládáme. V tomto případě se budeme přidržovat Hrbáčkovy pojetí, který soudí, že se jedná o vztah mezi dvěma promluvovými pásmy, pásmem vypravěče a postav. Uvozovací věty „jsou součástí řeči vypravěče a mají speciální funkci signalizovat mluvní aktivitu postavy.“ Plní také další funkce, například identifikují mluvčího, informují o komunikační funkci vložené promluvy (*oznámil, přikázal,...*) apod. (1994a, s. 121.)

4 OBSAHOVÁ CHARAKTERISTIKA PARENTEZÍ

Cílem našeho popisu je rovněž sémantická stránka parentezí a uplatnění v různých objektivních stylech. Proto je důležité zmínit klasifikaci parentezí z hlediska jejich obsahu. Autoři se vesměs na základních typech shodují, víceméně se opírají o klasifikaci B. Rulíkové²¹ (s. 73n.).

4.1 Obsahová charakteristika dle B. Rulíkové a MČ 3

B. Rulíková (s. 73n.) a také MČ 3 (s. 675n.) vydělují podle obsahu tyto typy:

4.1.1 Doplnující věcně obsahové sdělení:

- doplnění obsahu (*Tento problém – a je to závažný problém etosu lidské práce – hrdina neřeší, ale přímo jím žije*);
- motivace, zdůvodnění (*Tato izolovanost – slovo neinformovanost nevystihuje pravý stav věci – vážně poškozuje zájmy ...*);
- zpřesnění, vysvětlení (*„My Fair Lady“ – tak se muzikál jmenuje – měla koncem roku hudební premiéru v Hudebním divadle v Karlíně*);
- omezení, připustka (*Teprve v minulých dnech ho však poznali Pražané (byl to ovšem jen skrovný počet Pražanů) jako umělce*);
- vyjádření průvodních okolností (*Asi hodinu před nešporem tu neděli před sv. Václavem – byl svítivý příjemný den podzimní – vyšli z koleje Rejčkovy dva studenti...*);
- velmi volná asociační souvislost (*Zdálo se však, že její sestra – že mě to nenapadlo, že je to její sestra, pomyslí si – to ví, neboť vrhla na Bětuši krátký, vyčítavý pohled*);
- výpověď s průvodním charakterem subjektivizujícím - hodnocení, srovnání (*Plán učiva – a to velmi dobře přijali posluchači – byl rozmnožen*). (Rulíková, s. 75 -76.)

²¹ Obsahovou charakteristiku lze nalézt v pracích M. Grepla a P. Karlíka (1986, s. 225) nebo v MČ 3 (s. 675n.).

4.1.2 Autorovy komentující poznámky

Jde o parenteze z jiné tematické roviny, o hodnocení, poznámky, výpovědi, v nichž autor projevuje svůj subjektivní postoj, názor k základní výpovědi.

Mezi autorské poznámky postojové podle B. Rulíkové a také MČ 3 patří:²²

- poznámky modalitní vyjadřující autorovo přesvědčení o platnosti sdělení, dokreslení modalit jeho zkušeností, uvedení pramene sdělení, hodnotící a citové poznámky (*Tento okruh čtenářů – a to je radostná stránka věci – ztratil všechny rysy uzavřené kasty* – s.79);
- stylizační: a) které orientují posluchače(příjemce) v projevu; například odkazy na jiná místa v textu, charakteristika pojetí informace, zdůraznění informace (*Neboť - a to budiž řečeno naprosto jasně – strhující divadelnost tohoto díla byla opřena o citový vztah k Prokofjevovi* – MČ 3, s. 677), příklady, výčty;
b) poznámky ke způsobu vyjádření a k užitým výrazům: uvedení autora užitého výrazu, hodnocení užitého výrazu, uvození opravy, rektifikace pojmenování, omluvy za užitý výraz (*Takový postoj je – promiňte mi to slovo – antihumanistický* – MČ 3, s. 677);
c) expresivně zabarvující poznámky
- kontaktové: vnášejí do textu některé prvky komunikační situace, jsou to apely na adresáta, omluvy a žádosti o dovolení (*Na nějaké tancovačky – to víte sám – není pak už kdy.* – Rulíková, s. 81).

Mezi autorské poznámky však B. Rulíková i MČ 3 zařazují příklady, které neodpovídají výše uvedené definici parenteze, například modalitní poznámky typu (*Tato statistika byla, jak se domníváme, smutná* – Rulíková, s. 78), odkazy na zdroj, poznámky orientující v textu (*Je tu – jak jsme již naznačili, celá škála posesívních významů* – Rulíková, s. 80).

Třetím typem jsou podle B. Rulíkové věty uvozující přímou řeč. Tímto typem se zde zabývat nebudeme, protože, jak již bylo řečeno výše, ho mezi parenteze nezařazujeme. Pro potřeby této práce tedy není charakteristika těchto vět zásadní.

²² V příkladech uvedených u tohoto typu vět se vyskytovaly i útvary, které jsme v této práci z parentezí vyřadili. Zejména u modalitních poznámek a odkazů na jiná místa v textu.

4.1.3 *Anafora a katafora*

Důležitým kritériem hodnocení obsahové stránky parenteze podle B. Rulíkové je, zda se vztahuje k části výpovědi, nebo k celé základní výpovědi a dále, zda tato část výpovědi parentezi předchází, či následuje, tj. navazuje-li obsahově na sdělení předcházející, nebo předbíhá a uvozuje sdělení, které následuje po ní. Oba tyto typy mají z hlediska obsahu i stylu jiné charakteristiky. (O stylu viz kapitola 5)

Vztahuje-li se parenteze k předchozí části výpovědi, jde zejména o tzv. **typ asociační** (připomíná myšlenkovou asociaci). Tato pozice umožňuje v parentezi doplnit sdělení, přidat komentář, volně navázat na to, co bylo řečeno apod.: *V novém havanském divadle (Havana patřila dříve mezi města bez divadla) se scházejí lidové soubory.* (Rulíková, 1973, s. 48.) Může být také **typem přívlastkovým** (*Po osmislabičném verši bez pravidelné rytmičtější předělové (byl rozšířen v české literatuře XVI. – XVIII. století) stojí ve folklorní poezii písňový verš s členěním symetrickým nebo asymetrickým* - s. 49) či **apozicičním** (*Uvažovali jsme, kde by se takové místo – říkali jsme mu přepážka – dalo získat* - s. 50) nebo typem vyjadřujícím různé okolnosti či doplňujícím podmět/předmět.

Naopak předchází-li parenteze tu část výpovědi, ke které se vztahuje, často na ni upozorňuje, odkazuje. Může vyjadřovat volnější obsahovou souvislost (*Autor v něm vytvořil dílo – používám výrazu jednoho sovětského prozaika – složitého realismu* - s. 53) nebo sdělení uvozovat (*Setkala se s jeho němým a – o čemž už nepochybovala – obdivným pohledem* - s. 53).

4.2 *Další autoři*

J. Bauer a M. Grepl (1975, s. 332 - 333) rozlišují charakteristiku obsahu parentezí „mající podobu vět hlavních nebo vedlejších“. Mezi typické obsahové charakteristiky vět uvozených parataktickými spojkami podle autorů patří vysvětlení nebo doplnění obsahu základní věty, postoj mluvčího k obsahu výpovědi, poznámka ke způsobu vyjádření a odbočka k adresátovi. Věty uvozené hypotakticky (autoři uvádějí vedlejší věty uvozené zejména spojovacími výrazy *aby, jak, -li*) podle jejich názoru často vyjadřují také stanovisko mluvčího ke způsobu či obsahu vyjádření (vedlejší věty uvozené spojkou *aby*), k hodnověrnosti (vedlejší věty uvozené výrazem *jak, -li*) nebo k vhodnosti výpovědi (vedlejší věty uvozené spojkou *-li*).

J. Hrbáček charakteristiku obsahu parentezí neuvádí. Zmiňuje pouze hodnotící a jiné poznámky, charakter vedlejší informace. Jak jsme již uvedli, vyděluje od parenteze autorské komentující věty, protože oproti B. Rulíkové odmítá souvislost parenteze s celou základní výpovědí.

Pro potřeby této práce budeme vycházet zejména z obsahové klasifikace Blaženy Rulíkové, která podává nejpodrobnější a nejucelenější přehled jednotlivých obsahových charakteristik parentezí. Mezi parenteze tak zařazujeme tzv. doplňující sdělení věcná s jejich detailnějším rozčleněním (viz 4.1.1) a také autorské komentující poznámky, ale pouze nacházejí-li se v interpozici a vztahují-li se jen k části základní výpovědi (viz 4.1.2). Oproti B. Rulíkové však nebudeme mezi parenteze zařazovat výpovědi vztahující se k celé základní výpovědi a tzv. uvozovací věty k přímé řeči.

Za důležité kritérium považujeme také polohu slova, se kterým parenteze souvisí, protože velkou měrou ovlivňuje obsahovou stránku parenteze.

V praktické části této práce bychom se také rádi zabývali otázkou, jaké je využití konkrétních prostředků vzhledem k obsahové charakteristice parentezí.

5 PARENTEZE Z HLEDISKA STYLOVÉHO

5.1 *Parenteze v odborné literatuře stylistické*

Parentezi se mnoho prostoru v českých stylistických pracích nevěnuje. Zmínku o parentezi můžeme nalézt například v pracích A. Jedličky, J. Hubáčka, J. V. Bečky. Více informací obsahuje slovenská Štylistika od J. Mistrika z roku 1997. Některé z těchto prací se zaměřují také na stylové uplatnění parenteze a na obsahové charakteristiky a druh vyjadřovaných informací.

- Vsuvkou ze stylistického hlediska se zabývá také B. Rulíková (pod jménem Havlová) v článku Vsuvky ve stylu publicistickém a odborném (NŘ, roč. 44, 1961, s. 207-218). Jako důležité kritérium uvádí pozici slova/části výpovědi, ke kterému se parenteze vztahuje. Parenteze může stát buď za tímto slovem, nebo před ním. Oba tyto typy mají odlišné stylistické charakteristiky. Parenteze, které se vztahují ke slovu předcházejícímu, označuje jako vsuvky asociační (vycházejí z toho, co bylo řečeno). Tyto vsuvky na předcházející sdělení navazují a ve spontánním mluveném projevu vyjadřují například doplnění, komentář nebo poznámku k výrazu či způsobu vyjádření. V psaném projevu jsou propracovanější a vyjadřují podrobnější doplnění či dodatek, zpřesnění, argument apod. Psaný text oživují dojmem bezprostřednosti. Umožňují také oddělit vedlejší sdělení („sdělení mimo hlavní pásmo“).

Druhý typ vsuvek není ve spontánních ani psaných projevech tak častý. Vyjadřují-li tyto vsuvky věcné poznámky, jsou vnímány jako předbíhání myšlenek, a tedy jako stylizační neobratnost. (S. 214.)

Jejich nejčastější funkcí je zdůraznění, upozornění na následující obsah. Dále mohou obsahovat průvodní sdělení nebo citovou reakci.

Analýza vsuvek v textech odborných i publicistických však není zaměřena na diferenciaci jejich výskytu v těchto dvou stylech, ale na vymezení typů vsuvky.

- Jedlička v **Základech české stylistiky** (1970, s. 135 -136) charakterizuje parentezi jako odchylku od pravidelné větné stavby, syntakticky nezačleněný a graficky či intonačně odlišný útvar, který přerušuje souvislé pásmo řeči. (S. 135.)

Ze stylistického hlediska považuje vsuvku zejména za přirozený prostředek spontánního mluveného projevu, který mluvčímu umožňuje dodatečně připojit detail, hodnocení obsahu, vysvětlení či omluvu formulace, apel na posluchače apod.²³ V psaných projevech se stává stylistickým prostředkem, který napomáhá odstupňování či rozčlenění výpovědi. (S. 137.) V textech odborných pak obsahuje různé odkazy, příklady a technické údaje.

Podobně jako B. Rulíková rozděluje také vsuvky podle umístění části výpovědi, na kterou navazují, tzn. vsuvky vztahující se k předcházející části výpovědi a vsuvky vztahující se k následující části výpovědi. Také on jim přiznává odlišné stylové uplatnění. První uvedené mají blíže ke spontánnímu projevu, vyjadřují doplnění, zpřesnění, vysvětlení nebo opravu. Při častém používání svědčí, dle A. Jedličky, o vyjadřovací neobratnosti mluvčího. Vsuvky vztahující se k následující části výpovědi mají silné subjektivní zabarvení, protože „předbíhají plynulý proud myšlenek, a tak na obsah sdělení předem upozorňují.“(S. 136.)

- J. Hubáček v **Učebnici stylistiky** (1987, s. 161) řadí vsuvku do kapitoly mezi zvláštnosti větné stavby, tj. syntaktické konstrukce, které jsou slohově příznakové. Vsuvka „přerušuje souvislé sdělení; kříží je jakoby z jiné sdělovací roviny,“ (S. 161.) Podle jeho názoru jsou parenteze také typické zvláště pro „stylovou oblast konverzační“, pro nepřipravený mluvený projev. Přiznává jim i výskyt v psaných projevech publicistických a odborných, kde vyjadřují zejména dodatečné poznámky, vysvětlivky, otázky, omluvy.

- J. V. Bečka v **České stylistice** (1992, s. 190) parenteze charakterizuje jako syntakticky nezávislý útvar, který v mluveném projevu působí jako spontánní a nepřipravený, ale v psaném projevu je prostředkem stylistickým.

Odlišuje parentezi pravou, která není k základní větě přiřazena syntakticky, a sekundární, která je naopak syntakticky začleněna, je však oddělena graficky či intonací.²⁴

Sekundární parenteze je prostředkem odstupňování důležitosti větných členů a vyskytuje se velmi hojně ve stylu odborném a publicistickém. Pravá parenteze evokuje spíše nepřipravenost, spontánnost a sugestivnost a je typická pro mluvené projevy nepřipravené

²³ „... (vsuvka) umožňuje mluvčímu dodatečně připojit detail, na který zapomněl, nebo předem ohodnotit obsah sdělení, nebo vysvětlit či omluvit způsob formulace apod. Vsuvkou se mluvčí někdy také obrací přímo k posluchači s dotazem nebo výzvou.“ (S. 135.)

²⁴ Tento typ J. Hrbáček označuje jako reliéfizaci (viz výše).

(zejména ve funkci dodatečných poznámek, vysvětlivek, otázek, apod.), a také v textech publicistických a odborných.

Parenthese, které již nejsou odlišeny ani intonačně, ani pauzou, nebo v případě písemného projevu graficky, označuje termínem parenthese pokleslé. Vyjadřují však spíše modalitu věty nebo hodnotící zabarvení.

- J. Mistrík ve **Štylistice** (1997, 3. vydání, s. 187-189) parentezí rozumí „modální nebo expresivní prvek, pomocí kterého autor doplňuje nebo komentuje svou výpověď.“ Parentezi pojímá jako syntakticky nezávislý prostředek, jenž se v textu projevuje jako „cizí element“ se samostatnou intonací/interpunkcí. Avšak z formálního hlediska řadí mezi parenthese jakékoliv sdělení, které má charakter vedlejší informace, nehledě na jeho syntaktické ne/začlenění do konstrukce či na jeho pozici. Mezi parenthese řadí dokonce i bibliografické údaje a poznámky pod čarou. Mezi uvedenými příklady lze nalézt příklady, které jsme výše označili jako reliéfizaci (*Všetkých lidí okrem svokry alebo matky milosti poslala von z izby alebo aj z domu (v prípade, keď nebola dom komora prispôsobená na spanie)*- s.189), někdy také apozici (*A práve toto – robiť či nerobiť – ho trápilo; O něco neskôr (roku 1842) vyšlo dielo A. Kubíniho ...*). (S. 189.)

Parenthese je stylově příznaková. Vzniká prolínáním dvou promluvových linií a na jejich rozhraní vzniká tzv. stylistický impuls, který text obohacuje, činí ho „plastičtější“, dvojrozměrným“ (s. 187). Může tak nést znaky expresivity, modality a vždy určité modifikace.

Z hlediska formálního vymezení parenthese někteří autoři (například J. V. Bečka) rozlišují mezi parentezí a tzv. reliéfizovanými výpověďmi, někteří do parenthese zahrnují i ty reliéfizované, J. Mistrík mezi ně řadí i tzv. poznámky pod čarou (hodnotí vsuvku tedy podle charakteristiky „vedlejšího sdělení“).

Z přehledu pojetí parenthese ve stylistických příručkách vyplývá, že vsuvka je často (nehledě na formální pojetí) autory považována za prvek v první řadě typický pro mluvený projev, a to zejména pro mluvený projev spontánní. Zmiňují zejména charakteristiky jako spontánnost, nepřipravenost, nestylizovanost, živost, sugestivnost, prvek modifikace.

Všichni přiznávají parentezi stylovou příznakovost, protože jako prvek nezávislý na syntaktické struktuře a obsahující sdělení z jiné roviny narušuje jistou plynulost textu. Při

nadbytečném užívání v mluvených projevech je však považována za vyjadřovací neobratnost mluvčího.

Naopak v textech psaných ji všichni výše uvedení lingvisté charakterizují jako prostředek stylistický, jenž napomáhá rozčlenění textu, případně jeho oživení.

Při stylistických i obsahových charakteristikách někteří zmiňují jako důležitý faktor to, jestli se parenthese vztahuje k části výpovědi předcházející, či následující (B. Rulíková, A. Jedlička).

5.2 Parenthese v mluvených a psaných projevech

Vzhledem k tomu, že se parenthese považuje za jev typický pro mluvené projevy, zaměříme se nyní na její pojetí v pracích věnujících se problematice mluvenosti.

Oproti psanému projevu se mluvený projev se považuje za více vázaný na situaci; O. Müllerová (1994, s. 11n.) uvádí jako nejdůležitější kritérium spontánnost v protikladu k vázanosti. Spontánní projev je často charakterizován jako neoficiální, soukromý, nepřipravený, neřízený. Syntax bývá oproti psaným textům jednodušší, s nepřilíš vyznačenými hranicemi výpovědních celků, využívající spíše parataxe.

V mluveném projevu jsou typické modifikace syntaktické stavby: dvojí vyjádření téhož členu, dodatečné připojování, dodávání, zpřesňování, konkretizování, elipsy. Dochází i k defektním konstrukcím, jako je anakolut, přerušení či nedokončení konstrukce apod. (1994, s. 49.)

Vsuvka v mluveném projevu je prostředkem vyjadřujícím dodatečné poznámky, hodnocení obsahu sdělení, vysvětlení či omluvu formulace, apel na posluchače a různé odbočky. O. Müllerová a J. Hoffmannová v knize **Čeština v dialogu generací** (2007) uvádějí četný výskyt vsuvek coby odboček od tématu ve spontánním, nepřipraveném mluveném projevu seniorů (zejména ve vzpomínkových vyprávěních). Vsuvky zde „do značné míry narušují hlavní (epickou, dějovou) linii vyprávění a obohacují text o některé doplňující informace, např. o osobách, jejich jménech, místech apod., tedy o situační informace.“ (S. 32.) Mají vysvětlující funkci a jsou zaměřeny na posluchače, u něhož se předpokládá neznalost těchto informací. Z uvedených příkladů (*to pro nás (.) my byly vlastně děti / to bylo eldorado; no ale u Ležovatek / tak se to tam menovalo ten les / tam tábořili* – s. 32) vyplývá specifičnost parenthese v mluveném projevu, kdy vsuvka přerušuje základní výpověď, ale mluvčí má tendenci na ni znovu navázat, připomenout ji; základní výpověď nebo její část zopakuje, nebo použije odkazovacího zájmena (*to*) či adverbia (*tam*), aby navázal na první část základní výpovědi.

Psaný text je naopak charakterizován jako připravený, vyvázaný ze situace, více formální, strukturně i tematicky složitější, uspořádaný, explicitní. Pro syntax psaného textu jsou typické zejména složité syntaktické struktury, složitá souvětí, kondenzace, nominalizace. (EŠČ, s. 457.)

Vsuvka se zde uplatňuje zvláště jako prostředek stylistický, který napomáhá organizaci textu, jeho rozčlenění a podle J. V. Bečky i jeho oživení. Zde můžeme rozlišit i uplatnění parenteze v různých typech psaných textů.

5.3 Parenteze ve funkčních stylech

V tradici české lingvistiky zaujímají mezi objektivními styly velmi důležité místo styly funkční. Jsou vymezeny na základě komunikační funkce (popř. funkcí), kterou text plní. Cílem této práce není jejich plná charakteristika, proto o ní pojednám pouze stručně a zejména ve vztahu k parentezi.

Podrobnějším využitím parentezí v jednotlivých funkčních stylech se zabývá pouze J. Mistrík a práce **Současná česká stylistika** (ta však pouze parentezí ve stylu publicistickém), v dalších pracích (J. V. Bečka, J. Hubáček, A. Jedlička) jsou tyto charakteristiky zmíněny pouze letmo.

Součástí této práce je rovněž výzkum parenteze v textech odborného, uměleckého a publicistického stylu, a proto bychom se zaměřili na popis jejich typických rysů.

Odborný styl je charakterizován dominující funkcí věcně informační. Je „v principu nociónální povahy, je v něm přesně vymezen cíl sdělení a ve výkladu dominují fakta a logická argumentace.“ (M. Čechová a kol. 2003, s. 178.) Jde o sdělení připravené, častěji písemné, monologické, veřejné, s důrazem na pojmovost, přesnost a odbornost. (J. Mistrík, 1989, s. 427n.)

Z těchto důvodů mluvčí usilují o přesné, systematické, věcné a explicitní vyjádření. Pro tento styl je pak typická promyšlená kompozice s výrazně rozpracovaným členěním horizontálním (stavba kapitol, odstavce apod.) i vertikálním (například poznámkový aparát, odkazy, citace a parafráze). (Čechová a kol., 2003, s. 179-180.) Grafika (interpunkce, závorky) napomáhá orientaci v textu.

Tyto charakteristiky stylu se projevují i ve způsobu využití parenteze, které často vyjadřují zpřesňující informace *V Čechách (v tomonomastice pracujeme stále s tímto historickým celkem, administrativně zrušeným r. 1949) jsme v té šťastné situaci, že u jmen místních, tj.*

osadních, máme zásluhou hlavně Aug. Sedláčka a Ant. Profousa (Místní jména v Čechách I-IV, 1947-57) sebrán materiál,... (A. Jedlička, 1970, s. 137).

Někteří badatelé (např. J. Mistrík) uvádějí příklady, které bychom podle naší definice mezi parenteze nezařadili, jako letopočet, význam cizích slov, příklady, technické údaje, faktografické údaje apod. „*Osobitné miesto zaujímajú archívy tzv. hodnoverných miest (loca credibilia), ktoré boli kancelárskou zvláštnosťou feudálneho Uherska; Veľké ťažkosti pôsobí tvar podstatného mena (resp. zájmena alebo číslovky) po spone, sponových a polosponových slovesách.*“ (J. Mistrík, 1989, s. 188.)

Umělecký styl má dominantní funkci estetickou. Velkou roli zde hrají subjektivní slohotvorné faktory. Důraz se klade zejména na estetické kvality textu, přičemž paleta užitých výrazových prostředků je široká, variabilní a do jisté míry jedinečná. (J. Mistrík, 1989, s. 515n.) Variabilita se projevuje ve všech vrstvách včetně syntaktické výstavby; zde se mohou vyskytovat všechny typy vět a souvětí v závislosti na estetickém záměru autora. (Čechová a kol, 2003, s. 258n.) Oproti věcným stylům je charakteristikou tohoto stylu situovanost, hovorovost a funkční neuspořádanost, projevující se v kompozici díla různými odbočkami, retrográdními postupy apod. Podle J. Mistríka vyjadřuje parenteze v uměleckém stylu různé pocity nálady, ironii, kontakt s adresátem²⁵, např.: „*Lenže – začali ma chytať pochybnosti – som iba priemerný pracovník.*“ (1989, s. 187.)

V publicistickém stylu vyjadřují parenteze další upřesnění, bližší informace, hodnocení, retrospektivní pohledy. (Mistrík, 1989, s. 188) M. Čechová (2003, s. 220-221) uvádí další charakteristiky, jako například vyjádření postoje někoho jiného (*jak se říká, jak známo*), uvedení pramene (*jak říká pisatel..., jak píše ...*) či hodnotící postoj autora nebo ustálené publicistické fráze typu *jak sdělila mluvčí..., jak to oznámil zdroj, který si nepřeje být jmenován*. Je však nutné zdůraznit, že tyto příklady neodpovídají našemu vymezení parenteze (viz kapitola 3), charakterizovali jsme je jako tzv. orientátory.

Podle jejího názoru jsou parenteze prostředkem stylové aktivizace, zdůrazňují bezprostřednost sdělení a oživují ho a také jsou projevem aktualizace. Parenteze typu odvolání na zdroje či názory jiných zesilují autentičnost informací.

²⁵ J. Mistrík sem řadí i scénické poznámky, my je však mezi parenteze nepočítáme, protože neodpovídají výše zmíněné definici parenteze. Viz kap. 3.

6 ANALÝZA EXCERPOVANÉHO MATERIÁLU

6.1 Způsob výběru materiálu

Příklady pro zkoumání parenteze jsme nejprve excerpovali z uměleckých děl²⁶ a z odborné literatury²⁷. Na podkladě základní analýzy těchto excerpt jsme se rozhodli materiál rozšířit o příklady z Českého národního korpusu syn2005²⁸. Vybrané příklady byly vyhledány na základě grafických znamének, a to závorek a pomlček. Parenteze s grafickým oddělením čárkou jsme byli nuceni vypustit, protože jejich vyhledání v korpusu by technicky nebylo možné. Avšak jak se ukázalo v excerpované literatuře, tyto parenteze nejsou obvyklé. Objevují-li se, jsou to typy ustálené, velmi často však tzv. autorské komentující věty nebo věty orientující adresáta v textu, které se objevují ve stejné míře i v příkladech s pomlčkou.

Příklady jsme vyhledávali v korpusu syn2005. Zadali jsme náhodný výběr 500 výrazů s pomlčkami a 500 výrazů se závorkami, oboje s podmínkou dvojího výskytu a také s minimálně dvěma slovy uvnitř těchto znamének.

Kritéria výběru byla:

- Dvojí výskyt daného znaménka.
- Minimum 2 slov uvnitř těchto znamének. Toto kritérium jsme zadali ve snaze vyhnout se jednoslovným výrazům ve vyhledaných excerptech, které nejsou pro naši práci důležité (zejména překlady, odkazy apod.), které však ve vyhledaných příkladech ve značné míře převažovaly. Proto jsme se zejména z kapacitních důvodů rozhodli je vypustit, přestože víme, že tím ztratíme možnost podrobněji se zaměřit na nevětné parenteze.
- Výskyt v rámci jednoho větného celku. Toto kritérium jsme zvolili proto, abychom vyřadili znaménka, jež se vyskytují mezi dvěma větnými celky, ať už náhodně (používané coby součást odlišení v rámci korpusu), nebo jako část textu, například reliéfizace textu, oddělení přímé řeči apod.

²⁶ Kundera, M.: Nesnesitelná lehkost bytí. Brno 2006; Fischl, V.: Kuropění, Praha 2005.

²⁷ Hausenblas, Karel: Výstavba jazykových projevů a styl. Praha 1971; Jankovič, M.: Individuální styl a problematika „smyslu“ literárního díla. In: Nesamozřejmost smyslu. Praha 1991.

²⁸ Český národní korpus – SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FFUK, Praha 2005. Dostupný z [www: http://www.korpus.cz](http://www.korpus.cz)

- Dále jsme v základním příkazu vypustili všechny číselné kombinace ve snaze vyhnout se matematickým a jiným vzorcům a také uvedení data či citace, které se často objevují zejména v závorkách.
- Vyřadili jsme též výrazy obsahující uvozovky kvůli častému výskytu znamének pro odlišení uvozovacích vět k přímé řeči, které však mezi parenteze nepočítáme.

Ze získaných excerpt jsme poté vyřazovali příklady, v nichž grafická znaménka plní jiné funkce; u pomlčky je to například prostá segmentace textu (parcelace slov, výpovědi či různé slovní hříčky), oddělení slov (často v novinových rubrikách, ve výčtech jmen, měst, apod.), či pouhé náhodné opakování v rámci jedné věty, a dále jiné zcela nesouvisející výskyty (například spojovník v *–li*), označení přímé řeči apod. V závorkách se naopak hojně vyskytovaly termíny, cizí slova, překlady, citace, apod., v dramatech naopak zejména scénické poznámky.

Také jsme ihned vyřadili příklady mimo rámec jedné věty a příklady, které jsou na začátku či na konci větného celku, protože již výše jsme tento typ charakterizovali jako reliéfizaci textu. I přes zadané kritérium při vyhledávání se všechny tyto jevy nepodařilo zcela vyřadit.

Z excerpt všeobecného korpusu Syn2005 byl po vyřazení neodpovídajících útvarů, u nichž šlo o pouhé grafické oddělení, počet příkladů 266 se závorkami a 165 s pomlčkami. Tyto excerpované příklady však obsahovaly velké množství příkladů, které bychom na základě výše uvedených kritérií (viz kapitola 3) za parenteze nepovažovali, například různé druhy reliéfizace, koncové nebo předělové výpovědi nebo příklady sporné. Z celkového počtu excerpt za parentezi můžeme považovat 53 příkladů. Dále jsme vyhledávali parenteze v jednotlivých stylech, tj. v uměleckém (pouze z románů, syn2005: NOV), publicistickém (syn2005: PUB) a odborném (syn2005: SCI) subkorpusu; v každém stylu 500 příkladů s pomlčkami a 500 příkladů se závorkami.

- Nejvíce dokladů na parentezi se podle očekávání vyskytlo ve stylu uměleckém, kde z 500 příkladů se závorkou a 500 příkladů s pomlčkou a po vyřazení zřejmých neparentetických útvarů zbylo 61s pomlčkou a 70 se závorkou.

Pomlčky se v uměleckém stylu používá často jak k oddělení parentezí, tak i k reliéfizaci větných členů, vedlejších i hlavních vět, k vyznačení apozice. Pomlčka je i uměleckým prostředkem, například umožňuje rozlišení vypravěčského pásma, používá se také místo uvozovek k vyznačení přímé řeči nebo k oddělení uvozovacích vět k přímé řeči.

V příkladech se závorkami byly hojně zastoupeny reliéfizace (časté byly reliéfizace textu) i parenteze (kterých jsme zde ze všech stylů získali nejvíce), ale také různé citace a odkazy, scénické poznámky nebo autorské poznámky k textu, opravy, a jako u pomlček i závorky mohou být použity k oddělení přímé řeči (avšak ne na místo uvozovek) či uvozovacích vět k přímé řeči.

- U publicistického stylu jsme získali 30 příkladů se závorkou a 32 s pomlčkou. Zde byl výskyt příkladů, které jsme vyřadili už na počátku, vysoký. Zejména u pomlček se objevoval vyšší počet příkladů, v nichž znaménka nebyla prostředkem oddělení parenteze ani reliéfizace, ale byla použita pro segmentaci textu, například u výčtu (*Teplíce: Macháček - Semeník - Rada, Rampáček - Fousek, Kolomazník (70. Frýdek), Fr'ala*); podobně se výčty objevují u kulturních programů, či výčtu měst apod. Pomlčky jsou také prostředkem grafického odlišení v korpusu, například titulku a místa reportáže. Těmto útvarům se bohužel při zadaném výběru nebylo možné vyhnout.

V publicistickém stylu se také používá pomlček místo uvozovek, např. *V případě Středohoří Kužvart jejich vydírání – jinudy to stavět prostě nemůžeme – nakonec podlehl; Moto – fotografie není dobrá, když nejsi dost blízko – žene reportéry do prvních linií.*

Závorkami se více oddělují reliéfizované části textu vyjadřující zejména dodatečné a vysvětlující informace, např. uvedení lokality, jmen, a některé útvary typické pro tento styl, například odkazy k fotografiím, citace, odkazy na zdroje, na mluvčího, na předchozí text, na internetové stránky nebo také poznámky redaktora.

Mezi vyřazenými příklady s oběma grafickými znaménky je také uvedení zkratk či jejich vysvětlení, apozice, uvedení překladu či jiného, často odborného pojmenování, uvedení jmen, měst, zemí a jiné specifikace (například uvedení sportovních klubů či hudebních nástrojů,) nebo odkazy na jiný zdroj.

- V odborném stylu bylo excerpt použitelných ke zkoumání parenteze v porovnání se stylem uměleckým či publicistickým méně (25 s pomlčkou a 32 se závorkou), zejména proto, že grafická znaménka jsou zde hojně využívána k jiným účelům než k vyznačení parenteze; například pomlčky se často opakují v rámci jedné věty: *Zpravidla se rozlišují tři složky životního prostředí: ovzduší - atmosféra, voda – hydrosféra a půda – litosféra*. U výrazů uvozených závorkami byly naopak časté termíny či jejich vysvětlení, překlad z jiného jazyka, zkratky, citace, uvedení jména, příkladu, či příslušnosti: *Dvojice Petr Širc (Štrob, Širc, Sovák) a Evžen Hart (Ogilvy Group) se účastnila panelu s názvem "Implementace kreativního přístupu v komplexní marketingové komunikaci"*, kde se jedná o uvedení příslušnosti k jednotlivým firmám.

6.2 Analýza sporných příkladů

6.2.1 Reliéfizace

Ve všech excerpovaných stylech bychom nejvíce nalezených příkladů mohli označit jako reliéfizované, tzn. graficky oddělené výpovědi, části výpovědí, větné členy, které jsou však se základní výpovědí formálně syntakticky spojeny. Jejich grafickým oddělením se naznačuje jejich oslabená důležitost.

Reliéfizované byly nejčastěji několikanásobné větné členy, zejména přívlastek, dále vedlejší věty i text.

- Předmět: *A když jsem já sám učil - kreslení, psaní a filosofii -, naučil jsem se řídit autobus, abych mohl své studenty brát na exkurze.*
- Přívlastek neshodný (...*pokládka - nejčastěji recyklovaného granulátu, který se pojí s polyuretanem – se provádí kontinuálně finišerem*), přívlastek shodný, anteponovaný i postponovaný (*Není náhodou, že umění 50. let - výtvarné i hudební - znovuobjevilo postavy Quijota, Hamleta, ...*).
- Různé druhy příslovečného určení, například místa (*Pantene je - alespoň ve východní Evropě - prémiová značka šamponů*), způsobu (...*lidé jsou si tak více vědomi - umělecky, společensky i politicky - svých možností*), zřetele (*To všechno jsou - vzhledem k neochotě účastníků prozradit podrobnosti schůzky - jen nepotvrzená*

spekulace), přípustky (*V průběhu desetiletí nabyly oslavy tohoto druhu - přes všechnu slávu a ceremoniálnost - střízlivějšího charakteru*), atd.

- Různé typy vedlejších vět, nejčastěji přívlastkové (*Sluhové se zvláštními špičatými klobouky - jaké ve středověku nosívali Židé - podpírají Kristovo tělo*), ale i dalších, např. příslovečná přípustková (*Východiskem mého uvažování je nepříjemná skutečnost, že - ač představitelé vlády tvrdí opak - v naší ekonomice v poslední době žádný kvalitativně nový jev bohužel nenastal*).
- Reliéfizace textu se hojně vyskytuje v excerptech zejména z Kunderova románu (v příkladech z korpusu se nám ji víceméně podařilo vyčlenit v rámci zadaného příkazu), kde je hojně využívána coby umělecký prostředek: *Zdá se mi, že Tereza je prodloužením onoho gesta, jímž matka odhodila daleko za sebe svůj život krasavice. (A má-li Tereza sama nervózní pohyby, nedostatečnou vláčnost gest, nemůžeme se tomu divit: to veliké matčino gesto, divoké a sebeničivé, zůstalo v Tereze, stalo se Terezou!)* nebo také u excerpt z Hausenblasovy knihy, kde je též prostředkem autorského stylu umožňujícím dodatečné poznámky k předchozímu textu.

Reliéfizace několikanásobných členů probíhá dvěma způsoby, může být oddělena celá skupina (*Není náhodou, že umění 50. let - výtvarné i hudební - znovuobjevilo postavy Quijota, Hamleta,...*), nebo jen jeden komponent (... *chvalořečila separatistickou (a vražednou) Kosovskou osvobozenickou armádu ...*). Jednotlivé komponenty mohou být v různých vztazích: velmi často se vyskytovaly ve vztahu slučovacím a odporovacím (*Pujmanová ve svém katalogovém textu připomíná nejen další dvě kopie, nedávno identifikované (ne však dochované) ve Španělsku...*).

Nejčastějším reliéfizovaným několikanásobným větným členem byl přívlastek shodný (*V jednom americkém městě vyzval bdělý (a politicky korektně uvědomělý) úředník firmy ...*), ale i neshodný; dále také podmět: *...zkušenost francouzské revoluce, v jejímž průběhu se zdálo, že mnohé myšlenky philosophes - a samozřejmě také jejich kritika Rousseaua - rozhodně vyvracejí samy sebe.*

Svým grafickým oddělením reliéfizace umožňuje nejen lepší přehlednost a orientaci v textu, ale také může docházet k aktualizaci odsunutého sdělení, jak můžeme vidět v příkladech: *Když se Štěpánova hvězda zatměla, uzavřel mír - tedy jakýs takýs mír! - opět s onou dámou...;*

nebo také přidání dodatku, komentáře: *A my jsme zjistili, kolik krásných dívek (a určitě také chlapců, ale ti mě tolik nezajímají) u nás v Česku máme.*

6.2.2 Apozice

Apozice se v excerpovaných příkladech vyskytuje ve velké míře, což je dáno jejím shodným grafickým rozlišením (odděluje se čárkami, pomlčkami či závorkami). Považujeme však za důležité rozlišit apozici od ostatních příkladů, z nichž některé bychom mohli zařadit mezi parenteze nebo přechodové útvary.

Apozice je definována referenční totožností, tj. odkazem ke stejnému referentu jako základní člen, s nímž má stejnou syntaktickou pozici, větněčlenskou platnost.²⁹ Znamená to tedy, že je začleněna do syntaktické struktury textu.

Mezi apozice bychom tedy zařadili příklady typu (*Nově vzniklé středoevropské státy - Československo, Maďarsko a také Polsko - uplatnily...; ...i když se textem mihnou jména několika kulturních veličin a vztah k jedné z nich (Ingeborg Bachmannové) hraje v knize i Frischově životě roli centrální*), protože oba členy apoziční skupiny jsou do syntaktické struktury zařazeny, oba mají stejnou větněčlenskou pozici, v prvním příkladu jsou podmětem, v druhém příkladu přívlastkem.

Velmi rozšířeným typem apozice oddělené pomlčkami byl **výčet** (*Problémové oblasti - zdravotnictví, vzdělávání a bezpečnost - tak patrně dostanou k dispozici méně finančních prostředků, než se původně doufalo; Velmi pohnutý soukromý život - čtyři manželství, tři rozvody - značně poznamenal její profesionální dráhu*), dále apozice³⁰ **identifikační** (*Vy to myslíte poctivě, ale oni – Havel, Hájek a podobní - vás zneužívají, využívají a dělají si svou politiku; Už její matka - císařovna Marie Terezie - " vyexpedovala " roku 1774 Rohana...*), **klasifikační** (*Dědeček - strojní zámečník - navíc dobře rozuměl svému řemeslu, a nebyl tedy žádný důvod bát se budoucnosti a nouze; Skutečné zlo, dusivé zlo koncentračního tábora Osvětim - pochmurné, monotónní, holé a nudné - to obhospodařovali téměř výlučně civilové*), **upřesňující** (*Jednou - za hodně dlouho - se možná zasměje i tomuhle*), **vysvětlující** (*V řadě - možná ve většině - zemí přitom média nepředstavují žádný jednotný systém*).

²⁹ ESČ, s. 43-44.

³⁰ Klasifikace apozic podle ESČ (2002, s. 43-44).

Vyskytly se také apozice rozvité vedlejší větou, u nichž je motivace užití výraznějších oddělovacích grafických znamének zřejmá, neboť jde o lepší přehlednost textu: *Při první příležitosti - jedné noci, když Fulbert nebyl doma - ji unesl do své rodné bretaňské provincie, ... Chuť padnout Tereze do náručí (chuť, kterou cítil ještě ve chvíli, kdy v Curychu nastupoval do auta) docela zmizela...*

Využití závorek i pomlček v apozici je víceméně stejné, přesto jsou však typy, které se objevují výhradně s jedním typem znamének. Se závorkami se častěji vyskytovaly apozice vysvětlující a upřesňující uvozené pomocí *například, tj., resp.* apod. (*Přitom zkušenosti z empirické analýzy z údajů o spotřebě ukazují, že při změně určitého faktoru (např. příjmu, ceny) se spotřeba jednotlivých druhů zboží a služeb mění různě*); u pomlček nejvíce výčet či apozice identifikační.

Apozice se odlišuje od parenteze zejména svým začleněním do syntaktické struktury, což je dáno tím, že obě apoziční části mají shodnou gramatickou formu.

Proto bychom v příkladu *Míru depresivity ovlivňuje mnoho faktorů, ... užívání bylinek (třezalka), míra závislosti na alkoholu a drogách (negativní faktor), opuštěnost (vysoký výskyt sebevražd u starých lidí) a kulturní a společenská atmosféra, zejména religiozita*; považovali spojení *užívání bylinek (třezalka)* spíše za parentetické, protože graficky oddělený výraz *(třezalka)* není formálně syntakticky začleněn, avšak významově se základním spojením *(užívání bylinek)* souvisí.

Obdobně mezi parenteze zařazujeme příklady typu *...se ukazuje jako velmi užitečná pro rekonstrukci litologického profilu vrtu a pro posouzení charakteru kapalin (voda, LNAPL, vzduch) vyplňujících pórový prostor*, a to z toho důvodu, že se nezačleňují do syntaktické struktury výpovědi. Avšak kdybychom pozměnili jejich formu, například *...pro posouzení charakteru kapalin (vody, LNAPL, vzduchu)...*, jednalo by se v tom případě o apozici a mezi parenteze bychom je nezařadili.

Otázkou, kterou se zde chceme zabývat, je, zda všechny příklady (v těchto případech nevětné), které nejsou syntakticky závislé, můžeme považovat za parentetické. Z výše uvedených kritérií pro parentezi vyplývá, že svou formální syntaktickou nezávislostí splňují jednu ze základních podmínek. Vyskytují-li se však na hranici dvou výpovědí či na konci výpovědi, nesplňují tak další podmínku parenteze, tj. přerušení základní výpovědi. Takové případy se v excerpovaných příkladech hojně vyskytovaly. V první části příkladu *Pokud už Reflex o vážné hudbě píše, je to nejčastěji rozhovor s osobností dostatečně fotogenickou, aby se mohla objevit na titulní straně* (Kožená, Peterková, Demeterová), *nebo alespoň trochu nekonformní* (Pecková, Šporcl, Bárta) vložená výpověď přerušuje výpověď, ale nachází-li se jako v druhé části příkladů na konci celku, základní výpověď není narušena vůbec, a o vsuvku se tedy nejedná. Problematická je u tohoto příkladu také návaznost na část základní výpovědi, ke které se vztahují, neboť ta je v tomto případě distantní, což není pro parentezi typické. Vsuvky se nacházejí v těsnějším postavení k té části základní výpovědi, ke které se vztahují. Z těchto důvodů bychom uvedený příklad za parentezi nepovažovali.

Dalším sporným bodem jsou různé odkazy. Zejména závorky umožňují zkrácené či heslovité uvedení odkazu, někdy jím bývá příslušnost k firmě (*Dvojice Petr Širc* (*Štrob, Širc, Sovák*) *a Evžen Hart* (*Ogilvy Group*) *se účastnila panelu s názvem "Implementace kreativního přístupu v komplexní marketingové komunikaci"*) či politické straně (*O přeskok z dolní komory do horní se tak snaží mimo jiné Milada Emmerová* (*ČSSD*), *Vlasta Parkanová* (*KDU-ČSL*) *či Václav Exner* (*KSČM*); sportovnímu klubu (*Například Pánové Starka* (*Příbram*), *Kubíček* (*Olomouc*), *Horník* (*Viktoria Žižkov*) *a slávistický sekretář Kudela si před losem poháru UEFA měli o čem povídat*); původ, či místo původu. Jedná se o útvary vztahující se k propriím, ke kterým přidávají zařazující informace o jejich původu či příslušnosti k nějaké organizaci, firmě, apod. Uvedené příklady by bylo možné změnit doplněním prepozice *z* nebo spojení *z firmy* či *z klubu*, čímž bychom získali prosté reliéfizované příslovečné určení. Avšak v původní podobě jde o odkazy vyjádřené ve zkratce, které mají některé podobné charakteristiky jako parenteze i apozice. S apozicí mají společné to, že vždy mají dvě části, které se vztahují ke stejnému referentu, z nichž ta část, která je oddělena grafickými znaménky, vyjadřuje jisté upřesnění či identifikaci. Oproti apozici ale nemají obě složky stejnou syntaktickou pozici, druhá z nich je zde syntakticky nezačleněna, čímž by se blížila parentezi. Na rozdíl od parentezí však závažně nenarušuje strukturu; může také pouze následovat za touto částí výpovědi, ke které se vztahují (za jménem), a nachází-li se

toto jméno na konci celku, mohou se vyskytovat i na konci celku. Domníváme se, že nejde o vsuvku v pravém slova smyslu, ale spíše o prostředek identifikace, jakýsi odkaz na příslušnost či původ, který se svou obsahovou charakteristikou blíží příslovečnému určení původu. Mohli bychom je tedy charakterizovat jako jev nacházející se na rozhraní apozice a parenteze.

Obdobné je to s příklady, kde jsou v závorkách uvedeny odkazy na autory (*Názvy jako Smrtící překlad (Pablo de Santis) nebo Chmurná sklizeň (Jennifer Roweová) vypovídají mnohé*) nebo hudebníky a jejich nástroje (*Vedle sborů se uplatnili jako sólisté J. Vratislavský (housle) a L. Tepera (zpěv), dále J. Gallátová (klavír) a Iglo (melodram)*), herce a jejich role (*Juliina kamarádka Helen je zavražděna a Julie (JENNIFER LOVE HEWITTOVÁ) musí svést zápas na život a na smrt v podpalubí*) a mnoho dalších variant. Podle našeho názoru jde opět o prostředek identifikace, ne však o parentezi v pravém slova smyslu.

Odkazy tohoto typu jsou velmi častým jevem, a to zejména z důvodů jazykové ekonomie; objevují se zejména v publicistickém a odborném stylu.

V odborném stylu jsou používány odkazy, které uvádějí určité zařazení dané části výpovědi: *Například samice pravých velryb (rody Balaena a Eubalaena), jejichž délka bývá okolo 14 až 15,5 m, rodí mláďata 5 až 6 m dlouhá; U některých forem (vorvaň, kogie) je však hrtanový nástavec posunut k levé straně hltanu.*

Tyto příklady leží na pomezí parenteze a apozice; parentezi se přibližují svou syntaktickou nezapojeností, avšak svým zařazujícím, vysvětlujícím či výčtovým významem se blíží apozici. Jedná se o tedy o hraniční příklady, proto se jimi v této práci podrobněji věnovat nebudeme.

6.2.3 Výpověď na rozhraní dvou vět hlavních

Již dříve jsme zmínili, že příklady nacházející se na předělu jsou problematické, pokud jde o jejich zařazení či nezařazení k parentezím. Nachází-li se vsunutá věta na přelomu dvou vět hlavních, vložená výpověď nepřerušuje strukturu výpovědi, ale narušuje jejich vztah; ten může být těsnější, zvláště obsahují-li vícedílné spojky (*nejen - ale, sice – avšak / ale, buď - nebo, jak - tak, ...*); přerušení vloženou výpovědí je tak výraznější a oddálení dvou hlavních vět větší, protože je očekávána druhá část spojky (*První stent sice implantoval již v roce 1987*

Ulrich Sigwart (opět to bylo ve Švýcarsku), **avšak** teprve zavedení ticlopidinu jako standardní antitrombotické léčby po implantaci stentu (1994) umožnilo obrovský rozmach této metody). Kromě těchto prostředků však může být těsnost vztahu dána časovou posloupností, která je narušena vložení další výpovědi; viz výše uvedený příklad, kde je časová osa (V roce ...implantoval první stent... - zavedení ticlopidinu po implantaci stentu umožnilo...) nebo také v příkladu (Nelze nevidět, že v míře odpovídající daným podmínkám žije v české poezii už čtyřicet let (užívali ho např. Biebl, Nezval, Orten aj.) a **není nikterak na vymření**), kde narušuje jiným časovým určením posloupnost obou vět základních.

Výpovědi jsou vloženy zejména na hranici dvou vět hlavních ve vztahu slučovacím (*Všechny ty smutné a tragické věci, jako ty události v New Yorku, se stejně stanou - historie nám to dokazuje - a my se musíme přes ně nějak přenést*), odporovacím (*Ted' si říká Joe - pravděpodobně je to pro něho symbol svobody - ale je to stále on*), ale i důsledkovém (*Chodil jsem do ortodoxní náboženské školy - v Brooklynu se tomu jen těžko vyhnete - a začal se tudíž zajímat o problémy, jimiž se zabývají stejně staré děti*).

Vložená výpověď mezi dvěma hlavními větami v naprosté většině dodatečně doplňuje či komentuje první z nich nebo v mnohých případech také větší úsek, např. promluvu či text. Je-li však připojena vztahem koordinačním či determinačním, jedná se o reliéfizovanou výpověď asyndetickou. Jedním ze vztahů, kterými jsou základní výpověď a výpověď reliéfizovaná spojeny, je vztah kauzality či vysvětlení předcházející výpovědi. Jde o specifický typ, který bychom mohli považovat za souvětí důvodové či vysvětlovací,³¹ v němž jsou jednotlivé klauze pouze asyndeticky připojeny.

V následujících příkladech bychom v obou případech mohli beze změny významu doplnit spojovací výrazy *neboť*, *totiž*, a mohli bychom je tedy považovat za výpovědi spojené vztahem důvodovým a vysvětlovacím: *Ve čtrnácti letech zůstal na celé hospodářství doma sám (tátu mu odvedli do německé vojny a už se nevrátil), a když musel jít se starými chlapy kosit, za půl dne se to naučil; Koupil do prázdného bytu jednu postel (na jiný nábytek neměli zatím peníze) a vrhl se do práce se vši zuřivostí člověka, který začíná po čtyřicítce nový život*.

Stejně je tomu i v příkladech, kde vložená výpověď má význam vysvětlovací: *Su Ťij dostala svolení cestovat po celé zemi - dříve nemohla opustit hlavní město Rangún - a v dubnu veřejně kritizovala generály, že neplní své sliby o zahájení rozhovorů*.

³¹ ČŘJ, 2000, s. 349.

Uvedené příklady nejsou vsuvky, ale asyndeticky připojené výpovědi, avšak oddělené grafickými znaménky (pomlčkami či závorkami), tzn. reliéfizované. Grafické oddělení zde umožňuje lepší přehlednost, protože reliéfizovaná výpověď se vztahuje pouze k obsahu jedné z výpovědí, zpravidla předcházející.

6.2.4 Výpověď na rozhraní věty hlavní a vedlejší

V případě podřadného souvětí, tj. předělu věty hlavní a na ní závislé větě vedlejší, jsme se přiklonili k tomu, abychom je za parenteze považovali. Vsuvka totiž narušuje vztah závislosti věty vedlejší na větě hlavní a tyto věty od sebe oddaluje. Podřadné souvětí tvoří jednu výpověď a vsunutá věta tuto výpověď přerušuje, čímž splňuje jeden ze základních rysů, které jsme pro parentezi stanovili. Z nalezených příkladů se to týká například souvětí podřadného s vedlejší větou přívlastkovou (*Frederika prošla vrátnicí centrální pražské bustárny do prvního patra (vrátný ji pro slzy neviděl), kde se vyráběly busty Miláčka národa*), přípustkovou (*Přestože jsou všechny zmíněné principy relativně nové (nejstarší - bankovní - byly vydány před pěti lety), je již nyní třeba jejich revize a aktualizace*), podmínkově přípustkovou (*A i když možná pocítila nutkání vypovědět jim také svou historii – byly v něm zajímavé podrobnosti i rozdíly -, zopakovala jim pouze svou standardní verzi...*), předmětnou (*Říkalo se po Dozetově smrti (sám jsem často slyšel podobný názor), že jeho pád a prozrazení byly jen nešťastnou náhodou.*), apod.

Vložená věta se může vztahovat jak k vedlejší větě, respektive její části, tak i k větě hlavní, a ta část výpovědi, ke které se parenteze vztahuje, ji může předcházet nebo následovat. V příkladu (*... ale hlavně tu byla denunce redaktorů z týdeníku spisovatelů i se jménem dlouhého a shrbeného redaktora (Tomáš se s ním nikdy nesetkal, ale znal jeho jméno i fotografii), kteří vědomě zneužili jeho článku, aby mu dali jiný smysl...*) vložená věta navazuje na část věty hlavní (*dlouhý a shrbený redaktor*), která ji předchází, zatímco v následujícím příkladu (*Myslím, že je například velmi rozumné - a to je jeden z těch pěti dodatků -, abychom s Václavem Klausem našli určitou minimální míru společné shody na vstupu naší republiky do Evropské unie*) se vložená výpověď vztahuje k vedlejší větě, která ji následuje.

Parenteze se může vztahovat k části věty vedlejší, ale může navazovat i na celou vedlejší větu, čímž však nedochází k porušení základního kritéria (návaznosti na část výpovědi, nikoli na celou výpověď). *Chcete-li nové nastavení používat jako standardní (ovlivní to šablonu dokumentu, kterou právě používáte), použijte tlačítko Výchozí; Říkalo se po Dozetově smrti (sám jsem často slyšel podobný názor), že jeho pád a prozrazení byly jen nešťastnou náhodou.*

Vsuvka se vyskytuje i v rozvitějším souvětí, například *(Když mne zočili, zastavili se a s ostrým středozápadním přízvukem, který rval mé jemné ušní bubínky jako bušení cepu (jakkoli je hrůza tohoto zvuku vzdálena mé představě), žebronili, abych jim pózoval).* Zde navazuje na vedlejší větu přívlastkovou, která je vložena do druhé věty hlavní.

7 NÁVAZNOST

7.1 Prostředky návaznosti

Parenthese jsou k základní výpovědi připojeny zejména explicitně (pomocí lexikálních prostředků, konektorů), ale také, byť v menší míře, implicitně.

- Asi nejtypičtějším prostředkem návaznosti u parenthese je **koreference**, která bývá vyjádřena stejným (nevyjádřeným) podmětem, nebo lexikálně, např. pomocí jiného pojmenování, osobních či ukazovacích zájmen. Koreferenční návaznost umožňuje parenthesi přidání dodatečného detailu, komentáře, vysvětlení či zpřesnění předcházejícího sdělení.

V příkladech ***Monsignore Šrámek** (byl dokonce předsedou Benešovy vlády v exilu) v roce 1918 vyvedl lidovce z egyptského...; Ve středu, kdy ostatní ještě skládali druhou část přijímacích zkoušek, šla klidně do školy a samozřejmě se minimálně stokrát přiznala ke svému klopýtnutí, a při chemii (nudila se, neboť Rejnočka byla ještě v Rybíně) poslala Bojce Krahulíkové lístek;* mají parentetická a základní výpověď stejný podmět, což napomáhá soudržnosti textu. Vložená výpověď tak přidává dodatečné informace k podmětu (první příklad), nebo také vysvětlení (druhý příklad).

Parenthese však může navazovat nejen na podmět, ale i na další členy základní výpovědi: *Pod novým ředitelem **Jaroslavem Mílem** (přišel z konkurenčních elektráren Opatovice) se snížily náklady o 6,4 miliardy; Kvůli vojákově - sledoval její tvář a hledal v ní uklidnění - ovládla svou okamžitou touhu uskočit s výkřikem odporu.*

Z explicitních prostředků koheze jsou velmi časté lexikální prostředky, především zájmena.

- Nejvíce se v parenthesích objevují zájmena osobní v různých formách, která navazují na předcházející podmět vyjádřený: *...a dnes ráno se mě **Lád'a Tringl** (pod bílým pláštěm **mu** čouhaly čtverečkované kalhoty barvy terakota) zeptal, zda bych chtěla jít dělat k inženýrům;* či nevyjádřený podmět: *A pak šli (Karenin **je** sledoval sám, bez vodítka) všemi ulicemi, které znali;* předmět: *Koupili **langusty** - Ellen **je** měla hrozně ráda - a hodně ústřic pro Garpu, který si na langusty nepotrpěl;* jmennou část přísudku: *Je "**spin doctor**" - dřív se **mu** říkalo propagandista, později agitpropčík - ztělesněním degenerující sebereflexe lidských skupin;* nebo příslovečné určení způsobu v širokém slova smyslu, nerealizované průvodní okolnosti děje: *Beze **studu** - není **k němu** také důvodu - doznávám, že jsem se tehdy důvěrně a*

přátelsky stýkal s mnoha ženami v tomto neblahém postavení; Za stánky se zmrzlinou, pohlednicemi a sušenkami (nebyl v nich žádný prodavač) se prostíral do daleka trávník řídce porostlý stromy.

Různé formy ukazovacích zájmen *ten, ta, to* odkazují na jednotlivé výrazy ze základní výpovědi: ...*hladově se vrhla na ledničku a kromě čtyř vajec (ty jsou na snídani) nenasytně pořádala všechno, co v ní bylo.*

Zájmeno *to* se používá také univerzálněji, bez odkazu na rod či číslo (*Její ostatní potomci - Elizabeth soudila, že nikdo jiný to nemohl být - v řadě vedle ní*), nebo při odkazu na větší části výpovědi, například na vedlejší větu: *Ale Katty, která měla měšťáckou výchovu - nebylo to vždy patrné -, se k tomu nemohla odhodlat; Každý, kdo dokáže pochopit, jak funguje Mezinárodní měnový fond (minulý týden jsme to brali při matice), si zaslouží větší respekt.*

Dále se návaznost vyjadřuje i prostřednictvím přivlastňovacích zájmen: *První z přídomků (jeho věrohodnost potvrdil v médiích i úřadující předseda Ivan Pilip) získala od unionistů v době vládní krize ...; nebo totalizátorů: Masová vražda těchto dětí - všechny byly udušeny ve spánku - byla zvěrstvem, které by kdykoli jindy upoutalo pozornost celé země.*

- K vyjádření návaznosti slouží i příslovce místa, která však nemusí nutně odkazovat na příslovečné určení místa z předcházející výpovědi, jako je tomu v příkladu (*Lázovský kostel - a tam se vešlo něco lidí - byl plný, a co jich stálo před kostelem! ... potíže vznikly v roce 1997, kdy firma VAE (senátor zde má čtvrtinový podíl a šéfuje představenstvu) v Kroměříži zprivatizovala rozvodný systém*), ale mohou fungovat také jako tzv. textově prostorové orientátory (Hoffmanová, s. 70n.), které odkazují na místo v textu či výraz: *Elektronická média - zde jsou míněny rozhlas a televize - jsou v mnoha ohledech "krutější" než média tištěná; Rovnováha mezi slibem a jeho nezaručeností (zde právě spočívá pravá virtuozita koketérie!) je u ní porušena.*

- Další z prostředků návaznosti, který se v excerpovaných příkladech vyskytl, je spojovací výraz *což*. Takto uvozené věty mohou být charakterizovány jako nepravé věty vztahné větně rozvíjející (ČŘJ, 2000, s. 350), nebo věty spojené příčinným závislostním vztahem, který je vyjádřený souřadícím relativem (PMČ, 2000, s. 556). Ty bychom tedy za

parenteze nepovažovali. Avšak v tomto případě je důležité, vztahuje-li se k celé základní výpovědi (*Lili s námi poobědval a usadili jsme ho - což byla vrcholná pocta - na tatínkovo místo*) nebo pouze k části (*Sedal pod "smokvoní předků" (což byl starý mandlovník) s členkou koroptvích per kolem hlavy...*). V prvním případě nemá fixní pozici, a není tedy parentezí podle naší definice, avšak v druhém příkladu je pozice vložené výpovědi fixní, a mezi parenteze bychom je tedy zařadili.

Parenteze uvozené tímto spojovacím prostředkem se nejčastěji vyskytovaly v odborném stylu (8), dále také v uměleckém stylu (5), méně ve stylu publicistickém (1) a ve všeobecném korpusu (1). Frekvence jejich výskytu souvisí s významem, jež vyjadřují, což je nejčastěji hodnocení (9): *...a čtyři muzikanti začali tiše a utahaně - což přesně sedlo k takovému obědu - hrát vallenato, Bobby Sonson a Murillo klidně vešli a posadili se ke stolu v koutě;* vysvětlení (4): *Sedal pod "smokvoní předků" (což byl starý mandlovník) s členkou koroptvích per kolem hlavy a osaměle kouřil mezi dvěma záchvaty kašle kalumet;* nebo doplnění obsahu (3): *Kdyby někdo srovnal význam slovní zásoby a řekneme pravopisu (což profesor Parkhill mnohokrát svědomitě udělal), musel by uznat, že prvnímu by se mělo věnovat více času než druhému.*

- Dalším z lexikálních prostředků je opakování, které se používá zejména tehdy, pokud vsuvka vysvětluje, zpřesňuje či doplňuje nebo přidává nějaký dodatečný detail. *Největší rozdíl je mezi teologickým a **metafyzickým stadiem** na jedné straně (**metafyzické stadium** považuje za pouhou "modifikaci" předchozího) a pozitivním stadiem na straně druhé.* Opakované slovo může být zesíleno či upřesněno ukazovacím zájmenem či adjektivem: *Druhý způsob ve své nejlevnější variantě spočívá v náhradě výplně studeného **konce** (obecně je **tento konec** málo účinný) výplněmi používanými v horké části ohříváku.*

- Také může docházet ke změně slovnědruhové platnosti slova: *...ale po první skleničce na mě najednou přišlo takový **spaní** (naposled jsem šel pořádně **spát** před třema dnama), že jsem skoro padal na ústa.*

- Mezi dalšími typickými lexikálními prostředky bychom mohli uvést synonyma: *Například při následující škádlivé **konverzaci** (o dvacet let později by podobná **výměna slov** byla nemyslitelná) se Leslie rozjařením až plácala do svých nádherných, v žerzeji zahalených stehů;* hyperonyma: *A tak v **nažehlených plátěných kalhotách od montérek a sněhobílém plášti (pracovní oděvy pere zdarma závodní prádelna)** na nahém těle (prádlo by si musel*

*prát doma sám) vždy před svačinou a před obědem procházel Lanimír Sápál svými čtyřmi dílnami...; hyponyma: Konexe jeho **rodiny** (**matka** byla v diplomatických službách) mu zajistily propuštění z vojny a on odjel z Iráku do Ameriky, aby začal nový život; nebo jiné pojmenování, sémantickou ekvivalenci: **Mýcení** přináší do značné míry autentický (**kniha měla dokonce soudní dohry**), do značné míry ovšem stylizovaný příběh; Manžel se jí snaží přesvědčit, že cítit mateřský pud ke kusu dřeva není zcela normální, stejně jako není obvyklá **Otíkova** - jak **přírůstek do rodiny** pojmenovali - nadstandardní žravost.*

- Jak zmiňuje B. Rulíková ve své monografii, jedním z hlavních prostředků návaznosti parenteze na základní výpověď je její postavení v blízkosti slova (části výpovědi), ke kterému se vztahuje. Viz příklad *Stálá výstava kočárů je umístěna v areálu zámku, jež byl po citlivé rekonstrukci (částečně ještě probíhá) zpřístupněn v létě 2000 návštěvníkům.* Není pak třeba používat nadbytečných odkazovacích výrazů, nebo opakování slov, tzn. prostředky, které umožňují distantní návaznost.

- K těmto typům návaznosti bychom mohli přidat další, které jsou pro parentezi typické, a to návaznost na základě logické souvislosti či asociaci: *Ze síně vede okénko a velmi **nízké dveře** ("Pozor na hlavu!" není vůbec zbytečné varování) do bývalé černé kuchyně;* dále vyjádření okolností, uvedení do širších souvislostí, zasazení do situace: *Proto začal rozhlas (**byl rok 1970**) vysílat na pokračování soukromé hovory...;* vedlejší sdělení dokreslující situaci: *A ani před domem - **znovu padal sníh** - ho K. neviděl; Když toho večera seděli před ohněm (**jarní noci byly ještě chladné**), připlazil se mu Thorn na klín a chvíli tiše seděl.*

7.2 Prostředky návaznosti ve funkčních stylech

Parenteze na základní výpověď nejčastěji navazují prostřednictvím zájmené substituce (35,5%), širší logické souvislosti (20%) a koreference (15%). Prostředky návaznosti se v jednotlivých funkčních stylech příliš nelišily (viz tabulka 1), ve všech bylo nejčastější použití substituce pomocí zájmen (zejména pomocí ukazovacího zájmena *to*) (v uměleckém a publicistickém stylu 40%, v odborném 26%), dále koreference (v uměleckém stylu 11,4%, v publicistickém 20% a v odborném 19%) a logická souvislost (v uměleckém 24,4%, v publicistickém 19% a v odborném 14%). U odborného stylu byl v porovnání s ostatními styly zvýšený výskyt návaznosti pomocí opakování (15% oproti 6% v uměleckém a 6,4%

v publicistickém stylu), což odpovídá jeho tendenci k explicitnímu vyjádření. Objevují se tedy jisté tendence v užití určitých navazovacích prostředků, nejsou však příliš výrazné.

Tabulka 1

	Umělecký st.	Publicistický st.	Odborný st.	Všeobecný korpus	Celkem
Koreference	15	13	11	8	47
Substituce pomocí zájmen osobních/ ukazovacích	26 / 27	13 / 12	6 / 9	8 / 7	53 / 55
Spojovací výraz <i>což</i>	5	1	8	1	15
Příslovce	5	4	5	-	14
Opakování	8	4	9	10	31
Lexikální koheze: (Syn. / hyper. / opoz. / jiné pojím.)	13	3	1	9	26
Logická souvislost/ vysvětlení	32	12	8	10	62

7.3 Anaforická a kataforická návaznost

U parentezí je také důležité, jedná-li se o návaznost kataforickou či anaforickou. Kataforická návaznost byla zastoupena v mnohem menší míře, pouze 14,5% oproti 85,5%. Vyskytovala se ve stylu odborném (9 příkladů) a také publicistickém (4 příklady), nejvíce příkladů bylo ve stylu uměleckém (18 příkladů). To plně odpovídá charakteristickým rysům kataforické návaznosti (tj. subjektivnímu zabarvení, předbírání myšlenek, upozornění na následující obsah), které zmiňovali autoři stylistické literatury (A. Jedlička, B. Rulíková). U prvních dvou stylů šlo zejména o parenteze s významem upozornění na následující obsah nebo komentář k použitému výrazu: *A kromě toho - a to je důležité - možnost přímo ovlivňovat rozhodnutí neodstraní potíže, která je vlastní veškeré veřejné diskusi; zatímco u stylu uměleckého se objevovaly všechny typy významů, nejvíce však autorské poznámky a subjektivní hodnocení.*

Velmi častým navazovacím prostředkem je v případě katafory zájmeno *to*, zejména ve spojení *a to*. Takto uvozené parenteze jsou prostředkem ke zdůraznění následujícího obsahu (*a to je důležité*) nebo také jeho hodnocení (*a to je zajímavé*), nebo slouží jako prostředek k zorientování se v textu, k odkazování: *Myslím, že je například velmi rozumné - a to je jeden*

z těch pěti dodatků -, abychom s Václavem Klausem našli určitou minimální míru společné shody na vstupu naší republiky do Evropské unie.

Zájmeno to v různých formách také zastupuje celou následující část: Povídá se (sám dotyčný to zásadně neprozrazuje), že Špidla nevidí v takovém průběhu nic...;

Dále se k vyjádření návaznosti používá jiného pojmenování, většinou obecnějšího významu: *Tereza se na ně dívá se sympatií a říká si (ta myšlenka se jí už po dva roky neodbytně vrací), že lidstvo parazituje na krávách jako tasemnice parazituje na člověku; Říkalo se po Dozetově smrti (sám jsem často slyšel podobný **názor**), že jeho pád a prozrazení byly jen nešťastnou náhodou.*

7.4 Parenteze nevětné

V případě nevětných parentezí se návaznost vyjadřuje především pomocí širší souvislosti: *Když se jednoho dne nahnul do pokoje houf studentů medicíny (**fakultní nemocnice!**), který vedl doprovázející lékař rovnou k její posteli, hleděla jim vstříc s obdivuhodnou vyrovnaností;* jiného pojmenování, méně časté je užití zájmena *to*.

V uměleckém byly nejčastěji ve významu hodnotícím (*Jsme podělaní z možnosti, že bychom měli mít vlastní názor, který by se - **jaká hrůza** - třeba nelíbil úplně všem*). V odborném a publicistickém stylu se objevovaly nevětné vložené výpovědi, u nichž je obtížnější charakterizovat jejich funkci. Jak jsme již zmínili v kapitole 6.2.2, často se nevětné parenteze přibližují apozicím a je obtížné je od sebe odlišit. Jedná se zejména o heslovité odkazy v textu; v odborném stylu zejména odkazy zařazující, upřesňující, specifikující: *Například samice pravých velryb (**rody Balaena a Eubalaena**), jejichž délka bývá okolo 14 až 15,5 m, rodí mláďata 5 až 6 m dlouhá; jsou sledovány skupiny zdravých osob, na základě přítomnosti (**skupina základní**) či absence (**skupina kontrolní**) suspektního rizikového faktoru.* Jedná se o hraniční příklady, jejichž návaznost je vyjádřena širší logickou souvislostí (v případě odkazů) či nadřazeným či podřazeným pojmenováním (v případě výčtů a zpřesňujících výrazů).

Komentuje-li však autor pouze slovo nebo část výpovědi, má vložená výpověď fixní pozici, a odpovídá tedy výše zmíněné definici parenteze. Tak je tomu v příkladech (*Od jednostranného zdůraznění této pozice dospíval strukturalismus (**mám zde již na mysli přímo***

český strukturalismus) k novému položení otázky osobnosti), kde jde o upřesnění významu předcházejícího výrazu.

8 PARENTEZE Z HLEDISKA SÉMANTICKÉHO

V naší analýze budeme zvlášť přistupovat k parentezím s návazností anaforickou a kataforickou, protože se domníváme, že tato odlišnost má velký vliv na vyjadřovaný význam. Nejdříve se zaměříme na parenteze anaforické a poté na parenteze kataforické. Zvlášť pojednáme také o parentezích nevětných.

Při charakteristice parentezí z hlediska jejich významu vycházíme z klasifikace B. Rulíkové a MČ 3, kterou jsme uvedli v kapitole 4. Parenteze z hlediska významu lze rozdělit na dvě skupiny, podle toho, jestli obsah základní výpovědi věcně doplňují, tj. přidávají nějakou informaci, nebo jej komentují.

8.1 Parenteze anaforické

8.1.1 Věcné doplnění obsahu

Parentezí věcně doplňujících základní sdělení byla v našich příkladech většina, celkem 195 z 259 anaforických parentezí. Tyto parenteze volně doplňují obsah základního sdělení, rozvíjejí jej, nebo uvádějí zdůvodnění apod. Celý přehled uvádíme v tabulce 2.

Tabulka 2 Věcné doplnění obsahu

	Doplnění obsahu	Motiv, zdůvodnění	Zpřesnění, vysvětlení	Omezení, připustka	Průvodní okolnosti	Asociační souvislost	Subj. výpověď
Umělecký st.	20	15	26	2	16	7	6
Publicistický	17	2	11	0	1	0	2
Odborný st.	15	3	21	1	1	0	0
Všeobecný	12	1	6	3	4	1	2
korpus							
Celkem	64	21	64	6	22	8	10

8.1.1.1 Doplnění obsahu

Jedná se o doplnění dodatečných podrobností k obsahu základní výpovědi: *Jednotlivá kola (zpravidla se opakují třikrát až pětkrát) zpravidla postupně vedou ke sladění názorů expertů; (Stone, před dvěma lety znovu otevřený Vagón (nejdříve nesl název Triffid) na Národní třídě, kde se každé úterý jamuje; Průbojný útočník FC Bruggy (zůstal mu věrný prakticky celou svou sportovní dráhu) se ocitl v téže roce na páté příčce žebříčku).*

Parenteze s významem dodatečného doplnění obsahu nejčastěji navazovaly na základní výpověď prostřednictvím koreference (21): *V roce 1652 Thomas Vaughan, mystik a mučedník alchymie - zemřel následkem vdechnutí rtuťových výparů - vydal anglicky pod svým pseudonymem Eugenius Philalethes překlad...*; substituce zájmené (27, z toho 5 s ukazovacím zájmenem *to*, a 3 se vztažným zájmenem *což*): *... ale na něž se v noci nastěhovali jacísi lidé (sta jich bylo) ve vojenských uniformách s ženami, dětmi, zavazadly, ...*; pomoci příslovci (7): *Lázovský kostel - a tam se vešlo něco lidí - byl plný, a co jich stálo před kostelem!* a dalšími prostředky jako opakování (4): *sféra bytí, k níž se upíná lidská mysl v hodině smrti - toť ona akce (a hodina smrti je přítomna v každé chvíli), která oplodní životy druhých.*

Některé významy se opakovaly častěji, například dodatečné uvedení věku, profese apod.: *Když si moje dcera - je jí teď přes dvacet - udělala papíry na motorku, půjčil jsem jí Road Kinga; Richie - jsou mu tři roky - horlivě přikyvuje*; nebo dodatečné uvedení okolností, zasazení do kontextu: *O deset let později (to už žila v Americe) ji přítel jejích přátel, jeden americký senátor, vzal svým obrovským osobním autem.*

Parenteze tohoto typu často vyjadřovaly doplnění k podmětu či k předmětu základní výpovědi: *Měli jsme sice v posledních třech letech konjunkturu, ale existují ekonomové - a Frank je jedním z nich - kteří jsou přesto pesimističtí co se týče budoucnosti; Jeho publikační činnost dnes zahrnuje 13 monografií (u většiny z nich je jediným autorem) a více než 250 prací publikovaných v odborných časopisech doma i v zahraničí; Smrtí Cosima I. v roce 1574 - zemřel krátce poté, co získal titul velkovévody - se uzavírají dějiny úspěšně vládnoucích příslušníků rodu Medici.*

Doplnění obsahu je jedním z nejčastějších typů. V našich příkladech odpovídalo tomuto typu celkem 64 příkladů, z nichž 20 bylo z uměleckého stylu, 17 z publicistického stylu, 15 z odborného stylu a 12 ze všeobecného korpusu. Ve všech analyzovaných stylech byl jejich výskyt téměř rovnoměrný.

8.1.1.2 Motivace a zdůvodnění

Parenthese tohoto typu vyjadřují motivaci nebo příčinné zdůvodnění, zejména pak zdůvodnění použití daného výrazu. *Její ostatní potomci - Elizabeth soudila, že nikdo jiný to nemohl být - v řadě vedle ní; ... kategorie, kterou bychom mohli – žádný zavedený termín tu není – označit jako přetvoření ...*

Návaznost je nejčastěji vyjádřena substitucí pomocí zájmen (11): *Opatrně odložila jeho hlavu - jak jinak to nazvat - na zem a vyšla ven;* a koreference (6) *Nebo zmíněný džentlmen, který v Praze (pochází totiž odněkud z Moravy) pohostinsky vystupuje pod jménem Jindřich Novák.*

Nachází se nejčastěji v uměleckém stylu (15), v ostatních pouze sporadicky (publicistický – 2, odborný – 3, všeobecný korpus – 1).

8.1.1.3 Zpřesnění, vysvětlení

Parenthese vysvětluje obsah základní výpovědi: *... velice často jim dávala jména jako John Larch, John Wilbur (její otec se jmenoval John) nebo Wilbur Walsh ...;* nebo jej zpřesňuje, specifikuje: *... navzdory práci vysokoškolského pedagoga (nyní je děkanem Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze) ho politika bytostně zajímá.*

Nejtypičtějším prostředkem návaznosti zde je koreference podmětu a přísudku (21): *Připravila jsem si aparát a on se najednou - asi neslyšel mé sípání za zády - s úsměvem otočil;* zájmenná substituce (12, z nichž 4 obsahují ukazovací zájmeno *to* a 4 *což*): *Je "spin doctor" - dřív se mu říkalo propagandista, později agitpropčik - ztělesněním degenerující sebereflexe lidských skupin;* opakování výrazu (9): *V Kristových společenstvích, církvích v Judsku - církví rozumí Pavel též místní křesťanskou obec - jej osobně neznali;* a další prostředky, například jiné pojmenování (5): *A tak v nažehlených plátěných kalhotách od montérek a sněhobílém plášti (pracovní oděvy pere zdarma závodní prádelna) na nahém těle ...*

K těmto typům návaznosti se často přidávají i další odkazovací prostředky typu *tak*: *Tou dobou postrádala firma McGraw-Hill Company (tak se můj zaměstnavatel jmenoval) jakékoli literární éclat.*

Parenthese s významem vysvětlení či zpřesnění jsou spolu s dodatečným doplněním obsahu nejčastější, celkem 64 příkladů. Nejvíce se jich nacházelo ve stylu uměleckém (26) a odborném (21), méně pak ve stylu publicistickém (11) a ve všeobecném korpusu (6).

8.1.1.4 Omezení a přípustka

Parenthese s významem omezení či přípustky se vyskytovaly velmi zřídka. Celkem pouze 6 příkladů, z nichž nelze vyvodit obecnější závěry žádné závěry, pokud jde o charakteristiku jednotlivých stylů. Navazovaly na hlavní výpověď spíše opakováním daného slova: *No a dárky - dokonce i tahle poněkud nesnášenlivá rodina si vyměňuje dárky - jsou určeny pro tříkrálový večer, večer zlata, kadidla a myrhy*; nebo substitucí pomocí zájmen: *Jazyky však jimi zhruba jsou jen ve svém úhrnu (ani to neplatí docela), ne však ve vztazích mezi dílčími prostředky*.

8.1.1.5 Průvodní okolnosti

Parenthese vyjadřující průvodní okolnosti napomáhají dokreslení situace, zasazují ji do kontextu, například určením roku, období, charakteristikou okolností (například počasí), viz následující příklady: *Proto začal rozhlas (byl rok 1970) vysílat na pokračování soukromé hovory, které před dvěma lety (tedy na jaře 1968) vedl Procházka s universitním profesorem Václavem Černým*; *A ani před domem - znovu padal sníh - ho K. neviděl*.

Návaznost je vyjádřena většinou pouze logickou souvislostí (11), dále také zájmennou substitucí (6): *A pak šli (Karenin je sledoval sám, bez vodítka) všemi ulicemi, které znali*; a koreferencí podmětu (5): *Objal ji a ona zvolna (dlouho se ještě chvěla) usínala v jeho náručí*.

Parenthese vyjadřující průvodní okolnosti se téměř výhradně vyskytovaly v uměleckém stylu (16), v ostatních stylech jsme našli pouze jeden příklad, ve všeobecném korpusu pak 4 příklady.

8.1.1.6 Volná asociační souvislost

Parenthese s významem volné asociační souvislosti mají formu odbočky založené na asociaci: *... přemluvím mladého hraběte (ten nebyl mimochodem o nic starší než já sám), aby se zaručil, že dluh bude splacen, až dosáhneme plnoletosti*; *Ale chlapec - bylo to až směšné, jak se jí podobal - ještě nedokázal podobná břemena snášet tak lehce jako jeho otec*.

Na základní výpověď navazují zejména jiným pojmenováním nebo širší souvislostí: *Ze síně vede okénko a velmi nízké dveře ("Pozor na hlavu!" není vůbec zbytečné varování) do bývalé černé kuchyně*.

Parenteze tohoto typu se vyskytovaly téměř výhradně ve stylu uměleckém (10) a ve všeobecném korpusu (3); v ostatních stylech jsme nenašli žádné příklady.

8.1.1.7 Výpověď s průvodním charakterem subjektivizujícím

Parenteze s tímto významem vyjadřují především hodnocení nebo srovnání. Na základní výpověď navazují substitucí zájmen (4): *Družstvo, které prohrálo - naštěstí v něm nehrála Lucie -, balilo síť*; opakováním slova (3): *Druhý způsob ve své nejlevnější variantě spočívá v náhradě výplně studeného konce (obecně je tento konec málo účinný) výplněmi používanými v horké části ohříváku*; či jiným pojmenováním (2): *... odpoledne tak jako tak míří dolů směrem ke Kaplicím, na hlavě má Hocův širák (ta císařská čapka stejně neštimovala k jeho neúředně dlouhým vlasům), v kapse Hocův průvodní list ...*

Nacházely se především ve stylu uměleckém (6), dále také ve stylu publicistickém (2) a ve všeobecném korpusu (2); v odborném stylu tomuto typu neodpovídal žádný příklad.

8.1.1.8 Prostředky návaznosti ve vztahu k vyjadřovanému významu

Srovnání jednotlivých významů a užitých prostředků návaznosti na základní výpověď uvádíme v tabulce 3 a 4. Můžeme pozorovat, že koreference je nejčastějším prostředkem návaznosti u parentezí s významem doplnění obsahu a vysvětlení, popř. zdůvodnění. Opakování výrazu je nejčastější u parentezí s významem vysvětlení, omezení a přípustky. Zájmenná substituce se hojně vyskytuje ve všech významech, zatímco logická souvislost je typická pro parenteze s významem průvodních okolností, volné asociace a také subjektivizující výpovědi.

Tabulka 3 Frekvence prostředků návaznosti

	Doplnění obsahu	Motiv, zdůvodnění	Zpřesnění, vysvětlení	Omezení, přípustka	Průvodní okolnosti	Asociační souvislost	Subj. výpověď
1.	<i>Substituce</i>	<i>Substituce</i>	<i>Koreference</i>	<i>Opakování</i>	<i>Logická souvislost</i>	<i>Logická souvislost</i>	<i>Substituce</i>
2.	<i>Koreference</i>	<i>Koreference</i>	<i>Substituce</i>	<i>Substituce</i>	<i>Substituce</i>	<i>Substituce</i>	<i>Opakování</i>
3.	<i>Příslovce</i>	<i>Opakování</i>	<i>Opakování</i>	<i>Koreference</i>	<i>Koreference</i>	-	<i>Logická souvislost</i>

Tabulka 4 Prostředky návaznosti ve vztahu k vyjadřovanému významu

	Doplnění obsahu	Motiv, zdůvodnění	Zpřesnění, vysvětlení	Omezení, přípustka	Průvodní okolnosti	Asociační souvislost	Subj. výpověď
Koreference	21	6	21	1	5	1	1
Opakování	4	2	9	3	-	-	3
Substituce zájmenná/ zájm. to	19/5	7/4	16/-	2	6	1	4
Spoj. výraz což	3	-	4	-	-	-	-
Príslovce	7	1	3	-	-	-	-
Logická souvislost	4	1	6	-	11	6	2
Jiné pojmenování	1		5				
Celkem	64	21	64	6	22	8	10

8.1.1.9 Charakteristika parentezí s významem věcně obsahovým ve funkčních stylech

Ve stylu uměleckém jsme zaznamenali největší výskyt parentezí s významem vysvětlení či zpřesnění a parentezí s významem dodatečného doplnění obsahu.³² Oproti ostatním stylům byl v uměleckém stylu zvýšený výskyt parentezí s významem průvodních okolností, zdůvodnění i parentezí s volnou asociační souvislostí.

Ve stylu publicistickém bylo 51% parentezí s významem dodatečného doplnění obsahu, dále pak parenteze vysvětlující (33%); téměř vůbec se neobjevily parenteze s významem přípustky, asociační souvislosti a průvodních okolností.

V odborném stylu jsme analyzovali 51% parentezí s významem vysvětlujícím, dále také parenteze doplňující dodatečné podrobnosti (36,5%); nenašli jsme žádné příklady ve významu asociační souvislosti či subjektivizující výpovědi. Podrobnosti viz tabulka 5.

Tabulka 5 Parenteze s významem věcného doplnění ve funkčních stylech

	Umělecký styl	Publicistický styl	Odborný styl	Všeobecný korpus
1.	Vysvětlení/ zpřesnění obsahu 28% (26)	Doplnění obsahu 51% (17)	Vysvětlení/ zpřesnění obsahu 51% (21)	Doplnění obsahu 41% (12)
2.	Doplnění obsahu 21% (20)	Vysvětlení/zpřesnění obsahu 33% (11)	Doplnění obsahu 36,5% (15)	Vysvětlení/zpřesnění obsahu 20% (6)
3.	Vyjádření průvodních okolností 17% (16)	Motiv, zdůvodnění 6% (2)	Motiv, zdůvodnění 7% (3)	Vyjádření průvodních okolností 20% (6)

8.1.2 Autorské komentující poznámky

³² Musíme však zdůraznit, že parentezí ze stylu publicistického jsme získali oproti ostatním stylům mnohem více, proto je porovnání jednotlivých stylů složitější.

Autorské komentující poznámky na rozdíl od sdělení věcně obsahových nepřinášejí nové informace, ale vyjadřují postoje a názory autora. Komentují či hodnotí obsah základní výpovědi nebo výrazovou stránku textu, či se obracejí k adresátovi. (MČ 3, s. 676.)

Autorské komentující poznámky mohou být postojové, stylizační nebo kontaktové.

8.1.2.1 Autorské poznámky postojové

Postojové autorské poznámky mohou podle B. Rulíkové vyjadřovat modalitu, autorovo přesvědčení o platnosti sdělení: *Mám přece v srdci klíč zvaný Zaslíbení, který otevře (o tom jsem přesvědčen) všechny zámky na Hradě pochybnosti*; dokreslují modalitu zkušeností podavatele: *Na vrátnici divadla mi pan vrátný - dodnes si pamatuji jeho výraz - vysvětlil, že pan Svojtka už je deset let po smrti*; nebo uvedení pramene sdělení: *Byly to popelníky (to mi později zase vyprávěla Leslie) toho běžně známého typu*.

Autor může vysvětlovat či upřesňovat svůj postoj k obsahu: *Jak je možné, že za ukradený prstýnek a kabelku hrozí pachateli (ne že bych se ho zastávala) až 10 let a za dva těžce zraněné mladíky hrozí řidiči (policistovi) pouze peněžitý trest a odebrání řidičského průkazu na dva roky?*

Dále také mohou vyjadřovat věcné hodnocení obsahu základní výpovědi: *...a čtyři muzikanti začali tiše a utahaně - což přesně sedlo k takovému obědu - hrát vollenato, ...*; nebo citového postoje či citové reakce autora, například údivu, rozhořčení, radosti apod.: *Sedím, šťasten, že je kde, a vycucávám si ze zubů zbytky kokosky, kterou jsem si koupil od malého kluka, kterému se zákazníci zrovna moc nehrnuli (divím se, že své zboží nesní sám), abych si trochu "vyčistil" svědomí poté, co jsem se na obědě choval tak příšerně vůči těm snaživým chudákům číšníkům; Jenže byla tu ještě ta okolnost (jak se musí vždycky všechno předvídat!), že opodál seděl jeden skromný, utajený snilek v důchodu; i zvolání typu: kromě chvályhodných telekomunikací (zaplat' Bůh!) tam najdete například opravu kol, lov; Slečna Rochelle Goldbergová doporučila panu Kaplanovi, aby byl ostražitější ve věci svých sykavek, "protože ste nás učil, pansore, že sss nesmí snít jako zzz a zzz sase - raň bůh! - jako sss "*

Mezi modalitní poznámky bychom mohli zařadit i ustálené příklady typu: *Můj otec - dej Bůh mír jeho duši - mě prakticky prodal*.

Jak můžeme vidět v tabulce 6, nejvíce postojových komentářů se vyskytovalo v uměleckém stylu (17), z nichž většina byla ve významu modalitním (9), viz příklad *Mám přece v srdci klíč zvaný Zaslíbení, který otevře (o tom jsem přesvědčen) všechny zámky na Hradě*

pochybnosti; méně příkladu bylo s významem věcně hodnotící poznámky (3) či citového postoje (5). V odborném stylu se vyskytovaly tyto poznámky pouze ve významu věcného hodnocení: *Ale i tehdy, když si je takto představuje - což je případ speciální - jsou to při četbě významy, ...*; v publicistickém stylu se postojové poznámky týkaly především modalit: *Na vrátnici divadla mi pan vrátný - dodnes si pamatují jeho výraz - vysvětlil, že pan Svojtka už je deset let po smrti.*

Tabulka 6 Autorské poznámky postojové

	Autorské poznámky postojové		
	Modalitní	Věcně hodnotící	Citový postoj
Umělecký st.	9	3	5
Publicistický st.	6	-	1
Odborný st.	-	6	-
Všeobecný korpus	5	-	2
Celkem	20	9	8

8.1.2.2 Autorské poznámky stylizační

Stylizační poznámky orientují posluchače v textu, například *Nadto (a to jsem si schovával až naposledy) Tě žádám, abys uvážil i další důvod ...*; *Mathew Paris (1200 - 1259), historiograf žijící v benediktinském opatství St. Albans, popřípadě i potomek rodiny ministeriála a mistr svobodných umění Konrad von Megenberg (1309 - 1374) - a to vyjmenováváme jen ty nejznámější - snesou srovnání s každým soudobým výtvarným dílem provedeným profesionálem.*

Nejvíce se však mezi autorskými poznámkami vyskytovaly komentáře ke způsobu vyjádření, popřípadě užití výrazu, a to jak hodnocení daného výrazu, upřesnění: *Tehdy jsem o té situaci přemýšlel poměrně naivně a stále jsem nechápal, proč se naši někdejší spojenci - myslím tím Západ - nepostavili nějakým způsobem na odpor*), tak i vyjádření modalit užití daného výrazu: *... léto nebylo sice zvlášť horké, ale každopádně se celkové teplo, našetřené (dá-li se to tak vyjádřit) za předchozích měsíců, přidružilo k stávajícímu*; Zároveň však, snad poměrně záhy po Ježíšově ukřižování, je víra - řekněme opatrněji: určitá podoba k Ježíši vztažené naděje - doložena již i v některých mimopalestinských diasporních židovských osadách, snad dokonce až kolem Damašku a syrské Antiochie); *Maria pracuje šest hodin denně šest dní v týdnu jako - doufám, že to nespletu - vedoucí oddělení koordinátorů požární pohotovosti*; oprava (...v němž byl kromě francouzáku, žebříčku na rozevírání kravských a koňských tlam v kostkovaném kapesníku zobatý nástroj na trhání (spíš by se mělo říkat na páčení) lidských zubů, zvaný

"pelikán"), omluva (*Při prvním zazvonění telefonu nejmladší ze tří mých stálých zaměstnanců Matroš (lituji, ale já jsem mu tu přezdívkou nevybíral) pohlédl podezřívavě na hodinky*).

Některé komentáře jsou spíše metatextové: Na konci putování - **a slušelo by se napsat slovo konec v uvozovkách** - jsem již mohl říci, že ...

V tabulce 7 je uveden přehled jednotlivých stylů. Nejvyšší výskyt stylizačních poznámek byl ve stylu uměleckém, dále ve stylu publicistickém a nejméně v odborném stylu.

Tabulka 7 Autorské poznámky stylizační

	Stylizační poznámky
Umělecký st.	9
Publicistický st.	4
Odborný st.	3
Všeobecný korpus	6
Celkem	22

8.1.2.3 Autorské poznámky kontaktové

Kontaktové poznámky se obrací k posluchači nebo k adresátovi a vyjadřují také omluvu či dovolu. *"Všiml jste si někdy - **promiňte, že se na to ptám** - nějakých známek důvěrnosti mezi Laurencem Brownem a vaší nevlastní matkou?"*

V excerpovaných příkladech tohoto typu odpovídá 5 příkladů, což je menší množství, než bychom očekávali. Je to dáno zejména tím, že ve velké většině takovéto příklady neodpovídaly naší definici parenteze, zejména z hlediska návaznosti, viz příklad: *Trošku sem v tom sněhu zahrabal a najednou - **kluci, nekecám** - držím za kalhotky tu nejkrásnější babu na světě!*

Uvedené příklady se nacházely téměř výhradně v uměleckém stylu, jeden příklad je ze stylu publicistického, viz tabulka 8.

8.1.2.4 Autorské poznámky ve funkčních stylech

Z tabulky 8 je patrné, že ve všech stylech byly nejčtenější autorské poznámky postojové, dále stylizační, a téměř minimální byl výskyt poznámek kontaktových, což je dáno zejména tím, že většina vložených vět s významem kontaktním neodpovídala naší definici parenteze.

Celkem jsme v uměleckém stylu analyzovali 30 autorských komentujících poznámek (tj 46% z celkového počtu), v publicistickém stylu 12 (18%), v uměleckém stylu 9 (14%) a ve všeobecném korpusu 15 (22%). Můžeme tedy říci, že autorské komentující poznámky jsou jevem vyskytujícím se převážně ve stylu uměleckém.

Tabulka 8 Autorské komentující poznámky

	Postojové	Stylizační	Kontaktové
Umělecký st.	17	9	4
Publicistický st.	7	4	1
Odborný st.	6	3	-
Všeobecný korpus	7	6	-
Celkem	37	22	5

8.2 Parenteze kataforické

Parenteze navazující na část výpovědi, kterou předcházejí, byly v analyzovaných příkladech v menšině; oproti parentezím anaforickým v počtu 256 je katafor pouze 33.

Z hlediska významu se nejčastěji vyskytovaly jako autorské komentáře (21), méně ve významu věcně doplňujícím (12).

8.2.1 Věcné doplnění obsahu

Kataforické parenteze s významem věcného doplnění obsahu byly méně časté, nejvíce byly ve významu subjektivizující výpovědi: *Protože - a to je právě u herců zajímavé - může to být sebevětší mistr, může kouřit viržinko a nosit cylindr*; vysvětlení: *...a kdyby to úzká ulička mezi zdí a autem dovolila, docela by otce (u Jágrů se zásadně nelíbá) políbil* či doplnění obsahu.

Tabulka 11 Věcné doplnění obsahu

	Doplnění obsahu	Motiv, zdůvodnění	Zpřesnění, vysvětlení	Omezení, připustka	Průvodní okolnosti	Asociační souvislost	Subj. výpověď
Umělecký st.	3	-	1	-	-	-	3

Publicistický st.	-	-	2	-	-	-	-
Odborný st.	-	-	-	1	-	-	1
Všeobecný korpus	-	-	-	-	-	-	1
Celkem	3	-	3	1	-	-	5

Tyto parenteze mohou působit i jako předbíhání, jako je tomu ve výše uvedeném příkladu ... *docela by otce (u Jágrů se zásadně nelíbá) políbil.*

Počet nalezených příkladů však není dostatečně vysoký, abychom mohli zkoumat jejich užití v různých stylech.

8.2.2 Autorské komentující poznámky

Kataforické autorské poznámky byly téměř ve stejné počtu ve významu modalitním i stylizačním; kontaktové poznámky se mezi příklady neobjevily.

Modalitní poznámky vyjadřovaly postoj autora k následujícímu sdělení: *Snad jsem mohl usilovat o větší střídmost, ale - mám být upřímný? - doznávám se k vrozené slabosti; Tehdy však, když už jsem byl bezradný, když – jak nerad se doznávám k té slabosti – přestávám věřit, že Bůh vyslyší mé modlitby, tu pravda se mi zjeví....; nebo hodnocení: ... ale na druhé straně – to se dost nezdůrazňuje – mají zase esteticky relevantní rysy speciální ...; Nebo - a tenhle je vážně dobrý - co když Shaitana odhalil něco z Robertsovy minulosti?*

Parenteze stylizační vyjadřovaly komentář k výrazu, který následoval: *Vlastní, specifický útvar češtiny společný všem uživatelům jazyka v projevech hovorového, běžně mluveného stylu, je – ponecháváme tradiční už u nás termín – hovorová čeština, resp. hovorová čeština spisovná; omluvu za užití výrazu: Nápady z něho vypadávaly - promiňte mi prosím ten místní přírůstek - jak prdliny z kozí řiti - bobečky, které ...; nebo zdůraznění následujícího sdělení.*

Tabulka 10 Autorské komentující poznámky

	Modalitní	Stylizační	Kontaktové
Umělecký st.	9	2	-
Publicistický st.	-	2	-
Odborný st.	2	5	-
Všeobecný korpus	-	1	-
Celkem	11	10	-

Kataforické parenteze s významem komentujících autorských poznámek se nejvíce nacházely ve stylu uměleckém a také odborném.

8.3 Nevětné parenteze

Parenteze bez verba finita se vyskytovaly zejména ve významu autorských poznámek, a to s kataforickou návazností, například *Vína zatelefonovala Persis a poprosila ji o schůzku (kde jinde?) v prodejně gramodesek Rytmus; Jeho to ale úplně neuklidnilo, a když se Hančin otec objevil v místnosti, znovu sáhl po mobilu a - **prokletý zlozvyk** - zase i do rozkroku*. Tyto parenteze předjímají následující sdělení, k němuž vyjadřují stanovisko či hodnocení autora.

Také vyjadřují komentář k uvedenému výrazu (3): Ztrácí smysl sebe sama, Padry ztrácí svou entelecheiu (**zase cizí slovo!**), tak jako lidská společnost mizí v rozptylu, jestliže ztrácí svůj cíl. Mohou však mít význam dodatečně přidané informace: Giacinta Marto (**sedm let**) a Francesco Marto (**devět let**) byli sourozenci; vysvětlení: Když se jednoho dne nahnul do pokoje houf studentů medicíny (**fakultní nemocnice!**), který vedl doprovázející lékař rovnou k její posteli, hleděla jim vstříc s obdivuhodnou vyrovnaností; průvodních okolností (2): Tu noci spatřila přírodu, porod a péči a pak - **finální rána** – prázdnotu; Na povel skláře - **zahučení během foukání** - pomocník formu sevřel.

Tabulka 12 Nevětné parenteze

	Věcně obsahové sdělení	Autorské poznámky postojové	Autorské poznámky stylizační
Umělecký st.	2	3	3
Publicistický st.	1	1	-
Odborný st.	-	2	-
Všeobecný korpus	1	4	-
Celkem	4	10	3
Z toho parenteze s kataforickou návazností	-	10	-

8.4 Parenteze a její využití ve funkčních stylech

Jak vyplývá z předchozích kapitol, lze vystopovat jisté tendence ve výskytu parentezí v jednotlivých stylech. Pro větší názornost uvádíme tabulku 13 a 14, které obsahují celkový přehled parentezí v jednotlivých stylech.

Pro umělecký styl byly typické parenteze, které vyjadřovaly autorské postojové poznámky (21,3%), vysvětlení (20,6%), doplnění obsahu (19%); pro publicistický styl byly typické parenteze doplňující obsah (29%), vysvětlující (21%) a autorské postojové poznámky (13%);

v odborném stylu se vyskytovaly parenteze zpřesňující či vysvětlující (36,8%), doplňující obsah (26,3%) a autorské poznámky postojové i stylizační (14%).

Tabulka 13 Parenteze věcně doplňující

	Doplnění obsahu	Motiv, zdůvodnění	Zpřesnění, vysvětlení	Omezení, přípustka	Průvodní okolnosti	Asociační souvislost	Subj. výpověď
Umělecký st.	25	15	27	2	16	7	9
Publicistický st.	18	2	13	0	1	0	2
Odborný st.	15	3	21	2	1	0	1
Všeobecný korpus	13	1	6	3	4	1	3
Celkem	71	21	67	7	22	8	15

Tabulka 14 Autorské komentující poznámky

	Postojové	Stylizační	Kontaktové
Umělecký st.	28	14	4
Publicistický st.	8	6	1
Odborný st.	8	8	-
Všeobecný korpus	8	7	-
Celkem	52	35	5

9 ZÁVĚR

Přehled odborné literatury v úvodu této práce poukázal na rozpory v pojetí parenteze. Proto jsme považovali za důležité zaměřit se na podrobnou charakteristiku jejích hlavních rysů, s jejichž pomocí jsme se poté snažili odlišit parentezi od dalších jevů, se kterými bývá zaměňována (reliéfizace, situační vsuvky, apozice, orientátory apod.). Parenteze je však jev, který není snadno definovatelný, a nelze tedy udělat ostrou hranici mezi ní a některými dalšími útvary, které jsme uvedli v kapitole 6.

Při práci s excerpovanými příklady se ukázalo, že většina příkladů získaná z Českého národního korpusu námi uvedené definici neodpovídala, přestože se některými rysy shodovala. Z celkového počtu 4000 příkladů z českého korpusu jsme získali 309 příkladů parenteze.

Analýza těchto příkladů ukázala, že parenteze na základní výpověď nejčastěji navazují prostřednictvím zájmenné substituce (35,5%), širší logické souvislosti (20%) a koreference (15%). Prostředky návaznosti se v jednotlivých funkčních stylech příliš nelišily, jen v odborném stylu bylo v porovnání s ostatními styly vyšší procento návaznosti pomocí opakování (15% oproti 6% v uměleckém a 6,4% v publicistickém stylu), což odpovídá jeho tendenci k explicitnímu vyjádření.

Dalším poznatkem byl rozdíl ve výskytu anaforických a kataforických parentezí. Parentezí s návazností kataforickou bylo podstatně méně 14,5% (44 příkladů) oproti 85,5% (259 příkladů) parentezí s anaforickou návazností. To plně odpovídá tvrzením odborné literatury, které kataforickou parentezi považují za jev nacházející se především ve spontánním mluveném projevu, zatímco v psaném se vyskytují řidčeji, a to především ve významu zdůraznění, upozornění na následující obsah. V našich excerptech se kataforické parenteze vyskytly zejména ve stylu uměleckém a odborném ve významu autorských modifikačních poznámek upozorňující na následující sdělení (odborný styl) či hodnotící (umělecký styl).

Z celkového počtu 303 parentezí (anaforických i kataforických) jich 69,6 % (211) vyjadřovalo věcné doplnění obsahu, z toho 33,6% (71) příkladů doplňovalo obsah o dodatečné podrobnosti a 31,7 (67) jej vysvětlovalo. Parentezí s významem autorských komentujících poznámek jsme oproti parentezím věcně doplňujícím získali mnohem méně, 30,3 % (celkem 92 příkladů), což může být překvapivé, vzhledem k poznatkům B. Rulíkové, která je charakterizuje jako nejpočetnější skupinu. Tento výrazný rozdíl je způsoben odlišnými kritérii pro výběr parenteze; B. Rulíková mezi parenteze zařadila i takové

příklady, které naší definici neodpovídají (například útvary, které jsme označili jako orientátory, odkazy, apod.), a proto se naše výsledky liší.

Výskyt parentezí v jednotlivých stylech se shodoval s našimi předpoklady; v uměleckém stylu se nejvíce vyskytovaly autorské postojové poznámky, v publicistickém stylu parenteze doplňující obsah a v odborném stylu jsme zaznamenali vyšší procento výskytu parentezí s významem upřesnění či vysvětlení a také doplnění obsahu. Plně tedy odpovídají charakteristice těchto stylů.

Resumé

Tato práce se zabývá parentezí a jejím užitím v různých funkčních stylech. Parenteze je v odborné literatuře jev opomíjený a uvedené charakteristiky se v mnohém lišily. Z toho důvodu jsme se v úvodu této práce zaměřili na podrobnou charakteristiku parenteze a jejích základních rysů. Parenteze jsme definovali jako výpovědi syntakticky nezačleněné, které jsou vloženy do základní výpovědi, jež přerušují. Na tuto základní výpověď parenteze navazují a také s ní obsahově souvisejí. Dalšími charakteristikami je příslušnost parenteze k vedlejší promluvvé linii a grafické (pomlčky a závorky) či zvukové (pauzy) odlišení od základní výpovědi.

V druhé části této práce jsme analyzovali 4000 příkladů získaných z excerpovaných textů a z Českého národního korpusu, které jsme vyhledali na základě jejich grafického odlišení. Tyto příklady byly ze všeobecného korpusu syn2005 a z korpusu jednotlivých stylů, tj. uměleckého, odborného a publicistického. Z celkového počtu 4000 excerpovaných příkladů jsme získali 303 parentezí, ostatní příklady naší definici parenteze neodpovídaly.

Dále jsme sledovali, jakými prostředky se vyjadřuje návaznost parenteze na základní výpověď. Parentezí s návazností anaforickou bylo 259 oproti 44 parentezím s návazností kataforickou. Ve všech analyzovaných funkčních stylech se vyjadřovala téměř stejnými prostředky, tj. zájmennou substitucí, logickou souvislostí a koreferencí.

Parenteze jsme z hlediska obsahu rozdělili na věcně doplňující a autorské komentující poznámky. V našich příkladech převažovaly parenteze s významem věcného doplnění, celkem 211 příkladů, 69,6%, a to nejvíce s významem doplnění dodatečných podrobností a vysvětlení či zpřesnění obsahu. Autorských poznámek bylo z celkového počtu 29,4%; vyjadřovaly zejména poznámky postojové, jimiž autor vyjadřuje svůj postoj k danému obsahu, a také poznámky stylizační. V uměleckém stylu parenteze nejčastěji vyjadřovaly autorské postojové poznámky, v publicistickém stylu doplnění obsahu a v odborném stylu vysvětlení, což odpovídá charakteristice daných stylů.

Summary

This study is an analysis of parentheticals and their usage in texts of different styles. Parentheticals are a neglected phenomenon in the literature and they have been characterised in many different ways. For that reason, the first part of this study is focused on a detailed characterisation of parentheticals and their basic traits. Parentheticals were defined as non-syntactic structures inserted into, and interrupting ‘host’ clauses. The parentheticals concur with a part of the host clause and are related to it. Other characteristics are typographic (brackets, dashes) or sound differentiation (pauses).

In the second part of this work we analysed 4000 examples gained from text excerpts and from the Czech language Corpus database, from searches based on typographic differentiation. Those examples were from general corpus syn2005 and from corpuses of different styles: fictional, scientific and publicistic. From this number of examples we found 303 parentheticals, the remainder not corresponding with our definition.

We observed the means of concurrence with host clauses. We found 259 parentheticals with anaphoric and 44 kataphoric concurrences. In all styles the parentheticals used mostly the same agents: pronoun substitution, wider coherency and co-reference.

Parentheticals were divided into two functions: subject expletive (informative) or writers comments. The informative parentheticals predominated with 211 cases, or 69,6%, mainly providing additional information or explanation. Writer’s comments were 29,4% of the total, mostly expressing the writer’s attitude to the text or stylistic comments. The most common function in fictional style was writer’s attitude comments while in publicistic style it was additional information and in scientific style it was explanation. These proportions of parentheticals functions correspond with characteristic of these styles.

Použitá literatura

PRIMÁRNÍ LITERATURA:

Český národní korpus – SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FFUK, Praha 2005.

Dostupný z www: <http://www.korpus.cz>

Fischl, V.: *Kuropění*. Praha 2005.

Kundera, M.: *Nesnesitelná lehkost bytí*. Brno 2006.

Hausenblas, Karel: *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha 1971.

Jankovič, M.: *Individuální styl a problematika „smyslu“ literárního díla*. In: Nesamozřejmost smyslu. Praha 1991.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

Bauer, J. - Grepl, M.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1972.

Bečka, J. V.: *Česká stylistika*. Praha 1992.

Bosák, C. - Camutaliová, I.: *K výstavbě dialogu*. In: SaS, roč. 28, 1967, s. 238-245.

Burton- Roberts, N.: *Parentheticals*. In: Encyklopedia Of Language and Linguistics, Amsterdam - Elsevier 2006, s. 179-182.

Čechová, M. a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha 2000.

Čechová, M. a kol.: *Současná česká stylistika*. Praha 2003.

Dehé, N – Kavalova, Y.: *Parentheticals*. Amsterdam / Philadelphia 2007.

Encyklopedický slovník češtiny. Praha 2002.

Grepl, M. - Karlík, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1986.

Grepl, M. - Karlík, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.

Havlová, B.: *Vsuvky v stylu publicistickém a populárně odborném*. In: NŘ, roč. 44, 1961, s. 207-218.

Havránek, B.- Jedlička, A.: *Česká mluvnice*. Praha 1959.

Hoffmannová, J. - Müllerová, O.: *Čeština v dialogu generací*. Praha 2007.

Hoffmannová, J.: *Koherence, koheze, konexe...?* In: SaS, roč. 54, 1993, s. 58-64.

Hoffmannová, J.: *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*. Praha 1983.

Hoffmannová, J.: *Stylistika a ...* Praha 1997.

Hrbáček, J.: *Nárys současné textové syntaxe*. Praha 1994a.

Hrbáček, J.: *Reliéfizace výpovědi v textu*. In: NŘ, roč. 77, 1994b, č. 2, s. 67-72.

- Hubáček, J.: *Učebnice stylistiky*. Praha 1987.
- Jedlička, A.: *Základy české stylistiky*. Praha 1970.
- Kopečný, F.: *Základy české skladby*. Praha 1958.
- Mistrík, J.: *Štylistika*. Bratislava 1989, s.187-189.
- Mluvnice češtiny 3*. Praha 1987.
- Müllerová, O.: *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha 1994.
- Průruční mluvnice češtiny*. Brno 2000.
- Rulíková, B.: *K problematice některých typů vedlejších vět s výrazem jak*. In: SaS, roč. 27, 1966, s. 300-315.
- Rulíková, B.: *K jednomu typu přívlastkových vět s výrazem jak*. In: NŘ, roč. 49, 1966, s. 54-56.
- Rulíková, B.: *Parenteze v současné češtině*. Praha 1973.
- Rulíková, B.: *Vedlejší promluвовá linie*. In: NŘ, roč. 54, 1971, s. 69-78.
- Svoboda, K.: *Souvětí spisovné češtiny*. Praha 1972, s. 124n.
- Šmilauer, V.: *Novočeská skladba*. Praha 1966.
- Štěpán, J.: *Ke komentujícím vedlejším větám se spojovacím výrazem jak*. In: SaS, roč. 68, 2007, s.101n.